

המפנה בחקר הנסיבות לפרוץ מלחמת יום הכיפורים

יגאל קיפניס

קרוב לארבעים שנה לאחר אירועי שנת 1973 הגיעה הכתיבה על הדרך שהובילה למלחמת יום הכיפורים לנקודת המפנה האופיינית להתפתחותו של המחקר. זו נקודה שמסתיים בה בהדרגה שלב הכתיבה המוקדמת ומתחיל המעבר לשלב הכתיבה המתבססת הן על התיעוד הנדרש למחקר, הן על הראייה הרחבה שהמידע אשר המחקר מספק מאפשר והן על היכולת להתבונן באירועים ממרחק הזמן. המחקר והכתיבה על הדרך למלחמת יום הכיפורים עברו את התהליך הזה. אמנם האירועים הדרמטיים והטראומטיים של אותה תקופה הובילו בישראל לשפע חריג של פרסומים, לתחקירים וחקירות ולשיח תקשורתי וציבורי עליהם, אולם עד שנת 2012 ההתמודדות עם השאלות שהתייחסו לתקופה שקדמה למלחמה, הדיון בהן והכתיבה על הנושא היו מתוך התבוננות צרה על האירועים והתבססו על מידע חלקי וחסר, לעתים מוטע או שגוי. הם נותרו במשך שנים רבות בתחומי הזיכרון, על כל מגבלותיו, הטראומה, ובעיקר האפולוגטיקה, ולא יכלו להתבסס על שיטות המחקר ההיסטוריות.¹ לכן כל ניסיון לעסוק בהיסטוריוגרפיה של ההתנהלות שהובילה למלחמת יום הכיפורים היה מעשה טרם זמנו.² ניסיון כזה הוא לכל היותר סקירת כתיבה בנושא שהתבססה על המידע החלקי, על בחינת התחום הצבאי-מודיעיני הצר של האירועים וכן סקירת דעות או זיכרונות של דמויות ששימשו בתפקידים מרכזיים בהתרחשויות. למאמר זה שתי מטרות:

א. להציג את עיקרי התיעוד הארכיוני העשיר שנוסף בשנים האחרונות ועומד משנת 2011 לרשות החוקרים. תיעוד זה מאפשר שחזור מדויק יותר של האירועים והתבוננות רחבה יותר עליהם. התבוננות זו חורגת מהתחום הצר של ההיבט הצבאי. תיעוד זה ממעיט את הצורך בריבוי השערות שנדרשו בעבר כדי לגשר על מידע שהיה חסר.

- 1 מגמה זו נמשכה גם לאחר מכן. אבירם ברקאי, משק כנפי הטעות: מסע עם האלוף זעירא אל מקורות הערכת המודיעיני טרום מלחמת יום הכיפורים, המרכז למורשת המודיעיני [רמת השרון] 2014.
- 2 אורי בר-יוסף, 'מלחמת יום הכיפורים והמודיעיני' – ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים: דיון מחודש במחדל הצבאי והמדיני, עיונים בתקומת ישראל, 23 (2013), עמ' 1-33.

בחלקו הראשון של המאמר אעסוק באירועים מרכזיים שבנוגע אליהם נוסף מידע מהותי. מידע מחדש זה, שלא עמד בעבר לרשות חוקרי התקופה וכן לא בא לידי ביטוי בכתיבה עליה, יוצג בהרחבה ובריבוי ציטוטים שמובאים מתוך התייעוד החדש. ב. לעסוק בסוגיות מרכזיות שבנוגע אליהן המידע העדכני מאפשר דיון מחדש. דיון זה יתקיים בחלקו השני של המאמר.

חוקרי התקופה, להוציא אחדים, קיבלו את ההתפתחות הטבעית של המחקר, ובכך ניתן להם הסבר לסוגיות שנותרו שנים רבות ללא הסבר מבוסס, כמו התנהלותם של מקבלי ההחלטות המדיניות באירועים שהובילו להתרחשות ב־6 באוקטובר 1973 ואת מערכת שיקוליהם. כך גם קיבלו זאת אנשי צוותו הקרובים של הנרי קיסינג'ר, יועצי נשיא ארצות הברית לביטחון לאומי ושגרירי ארצות הברית בישראל.³ אחרים התקשו להשלים עם תפנית זו במחקר והמירו את הדיון בממצאיו בהכחשת המידע ובניהול קרב מאסף כנגדו. בעיקר בולט בכך אורי בר־יוסף.⁴ ישנו כשל לוגי חמור מובנה במאמצי הכחשה אלו הנשענים על טיעון אבסורדי שחוקרים שפרסמו את עבודתם טרם נחשף התייעוד לא הכירו אותו.⁵ סקירת התייעוד המובאת בחלקו הראשון של המאמר מלמדת שהניסיון לשלול אותו מנותק מהתשתית העובדתית.

עיקרון חשוב מנחה כל היסטוריון – קודם כול דע 'מה קרה', ורק לאחר מכן נסה לתת מענה לשאלות כמו 'מדוע קרה' ו'איך קרה'. ייתכן שזוה ההסבר לכך שבמשך קרוב לארבעים שנה רחקו ההיסטוריונים מהמחקר על האירועים שקדמו למלחמת יום הכיפורים ומהכתיבה עליהם.

3 בין אלה שנתנו לכך ביטוי בכתב ובעל פה אפשר לציין את: האל סונדרס, בשיחה ובהתכתבות אישית, וכן A Panel Discussion, 1973 The Road to War, The George Washington University, Washington DC, 17.10.2013; ביל קוונדט, ראו את דבריו בהמשך המאמר וכן הערה 8; ברנט סוקרופט, בשיחה אישית; ניקולס וליאטיס, בשיחות ובהתכתבויות אישיות; סמואל לואיס דברי הערכה לספר, Yigal Kipnis, 1973, *The Road to War*, Just World Books, Virginia 2013, וכן The 1973 Arab-Israeli War, Forty Years Later, A Saban Center Policy Forum, 16.10.2013; מרטין אינדיק, בשיחה אישית; דן קרצר, בשיחות אישיות; אדוארד ג'רגיאן, בשיחה אישית.

4 בר־יוסף (לעיל הערה 2); וכן הנ"ל, 'היסטוריה סלקטיבית', הארץ, מוסף ספרים, 17.10.2012, והתייחסות למאמרו של בר־יוסף: יגאל קיפניס, 'עוברים לכתובה מבוססת', הארץ, מוסף ספרים, 23.10.2012; וכן אורי בר־יוסף, ביקורת ספרים על הספר '1973, הדרך למלחמה', בתוך: יואב פלד ואמל ג'מאל (עורכים), *המרחב הציבורי*, 9 (סתיו 2014), עמ' 148. והתייחסות לכך: יגאל קיפניס, 'העולם, לפחות זה של שנת 1973, אינו שטוח', שם, עמ' 152.

5 בר־יוסף (לעיל הערה 2), עמ' 7-8. מחבריהם של שניים מתוך שלושת המחקרים שציין בר־יוסף כבר עמדו על חשיבות הממצאים שנוספו, ועל בסיסם חברו לדיון משותף על האירועים שהובילו למלחמה. קוונדט ערך את הגרסה באנגלית של הספר *1973, The Road to War*, וואף כתב לו הקדמה. שלום עשה זאת בשיחות ובהתכתבות אישית.

עיקרי התיעוד שנוסף בשנים האחרונות ושחזור מעודכן של האירועים

העיסוק בשאלה 'איך זה קרה' התחיל מיד עם פרוץ המלחמה ולא נפסק, אף על פי שהמידע שנדרש לשחזור מכלול האירועים אשר התרחשו בתקופה שקדמה למלחמה והובילו אליה ולהבנת אירועים אלו לא היה זמין.

בטבעיות התפתחה החשיבה שאת הנסיבות והסיבות שהובילו למלחמה יש לחפש בתחום הצבאי והמודיעיני. משקל כבד להתפתחותו של נרטיב זה, שהשתלט על הזיכרון ועל השאלות והתשובות בנוגע לתקופה שקדמה למלחמה, היה לעבודתה ולמסקנותיה של ועדת אגרנט. בבחינת תרומתה של הוועדה להנחלת הנרטיב הצבאי על האירועים שקדמו למלחמה ובהבנת מגבלותיה כמקור מידע לשחזור יש לתת את הדעת לנקודות האלה:

1. ועדת אגרנט לא עסקה כלל במחקר היסטורי. לא לכך נועדה ולא לכך התכוונה. גם לא היה באפשרותה לערוך מחקר היסטורי, שכן לא עמדו לרשותה המידע הנדרש למחקר כזה, מסגרת הזמן הנדרשת לכך ומרחק הזמן הדרוש כדי להתבונן כראוי באירועים.
2. על פי כתב המינוי שניתן לוועדה, היא הגבילה את חקירתה ואת מסקנותיה לאירועים במישור הצבאי בלבד, וגם באלה היא עסקה עיסוק חלקי בלבד.⁶ הוועדה – בבחינתה את התקופה שקדמה למלחמה – התייחסה רק לאירועים בתחום הצבאי שהתחילו באפריל 1973, ולא קודם לכן. גם בנוגע לתקופת המלחמה עצמה חקרה הוועדה רק את אירועי הימים הראשונים, וגם אותם בחנה במגבלות המידע שהיה בידיה.
3. ועדת אגרנט נמנעה מלחקור את התנהלותם ואת הפעלתם של גופים מרכזיים במערכת הצבא והמודיעיני, דוגמת חיל האוויר והמוסד, אף על פי שהם השפיעו מאוד על ההתרחשויות.
4. ועדת אגרנט לא בחנה את התנהלות האויב וגם לא יכלה לבחון זאת. לכן היא החמיצה מידע הכרחי להבנת קבלת ההחלטות בישראל.
5. ועדת אגרנט לא בחנה את התנהלות המערכת המדינית. גם אילו הרחיבה את הדיון לתחום זה לא היה באפשרותה לאסוף את המידע הנדרש לה לשם כך, שכן חלק לא מבוטל ממנו איננו נמצא בישראל. אשר למידע שהיה קיים בישראל, שותפי הסוד לו היו אחדים, ולא שיתפו בו את חברי הוועדה, לא בתיעוד ולא בעדותם. בדין וחשבון שפרסמה הוועדה על האירועים הפוליטיים לא הוזכרו לא יזמת השלום של נשיא מצרים אנואר סאדאת ולא תאריכי היעד שהציב להגעה להסכם – ספטמבר 1973. עוד לא הוזכרו לא המתווה שהציע קיסינג'ר להסדר ולא סירובה של ראש הממשלה לעסוק בו. בדין וחשבון של הוועדה נסקרים האירועים הפוליטיים בחצי עמוד בלבד.⁷
6. מכיוון שהוועדה לא עסקה במערכת המדינית, היא גם לא יכלה לבחון כראוי אירועים שההיבט המדיני השפיע בהם והקרין על ההיבט הצבאי.

6 דוח ועדת אגרנט, דוח חלקי נוסף (1.4.1974), הקדמה, חלק ראשון. <http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/agranat/album/index.html> (אוחזר ב-15.2.2016).

7 שם, עמ' 9.

7. ועדת אגרנט הוקמה כמענה ללחץ הציבור ונועדה לספק לו, במידת האפשר, הרגשה שמעוניינים להפיק לקחים. ב-1 באפריל 1974 הגישה הוועדה לממשלה דוח ראשוני, ובו מסקנות אישיות בנוגע לאנשי צבא, ובהם הרמטכ"ל, ראש אמ"ן, אלוף פיקוד הדרום וכמה קציני מודיעין. ימים מספר לאחר מכן התפטרו מתפקידם ראש הממשלה ושר הביטחון. הם החליטו להתפטר מתפקידם אף על פי שחודשיים לאחר המלחמה זכו באמון הציבור בבחירות. המידע העדכני מלמד שגולדה מאיר ומשה דיין ידעו על חלקם המרכזי בכישלון הרבה יותר משידעו עליו חברי הוועדה והציבור.

כדי להבין את התפנית שחלה כארבעים שנים לאחר מלחמת יום הכיפורים ביכולת לחקור את נסיבותיה יש להדגיש שניים ממאפייני מקורות המידע הנדרשים לכך. ראשית, עיקר המידע המתיחס להתנהלות המדינית הוא התיעוד בארכיונים בארצות הברית ובישראל. מסמכי הארכיון בארצות הברית, שהלכו ונחשפו בהדרגה בעיקר מראשית שנות האלפיים, המשיכו להצטבר והיו ערוכים לעיון מסודר של החוקרים רק כמה שנים מאוחר יותר. להם נוספו, רק לאחר כעשר שנים, מסמכי הארכיון בישראל, ובהם מידע רב-חשיבות להבנת האירועים. אף על פי שבארכיון בארצות הברית יש אלפים רבים של מסמכים אשר מתעדים פגישות, שדרים ושיחות טלפון, אי-אפשר לשחזר את ההתרחשות בערוץ המדיני ללא הכרת מסמכי הארכיון בישראל, ובוודאי אי-אפשר לשחזרם ללא שילוב המידע בין שני המקורות.

היטיב להסביר זאת ביל קוונדט, שהיה ראש המשרד לענייני המזרח התיכון במועצה לביטחון לאומי ביום פרוץ המלחמה ומבכירי החוקרים בתחום המזרח התיכון. הוא עמד על חשיבות המידע העדכני, וכתב:

השתתפתי באופן אישי ברבים מהמפגשים של קיסינג'ר ושל קובעי המדיניות בארצות הברית בתקופה שקדמה למלחמה, במהלכה ובתקופה שאחריה. מאוחר יותר חקרתי וכתבתי הרבה על אירועים אלה. לא ציפיתי ללמוד הרבה דברים חדשים על מדיניותה של ארצות הברית בתקופה זו. [...] רוב המקורות האמריקניים כבר זמינים. קיסינג'ר כתב בהרחבה על המשבר, ורק בשנה שעברה ציין הארכיון של הנשיא ניקסון את ביטול הסיווג של מאות מסמכי ארכיון נוספים. מה עוד ניתן לחדש, חשבת?

התשובה היא שההיבטים הרגישים ביותר של עיצוב המדיניות בישראל וביחסי ישראל-ארצות הברית לא היו ידועים לציבור עד לא מכבר. [...] מה שמתגלה בהם [בתיעוד בישראל] הוא דרך החשיבה האינטימית של מקבלי ההחלטות החשובים בישראל ובעיקר ראש הממשלה ושר הביטחון. ועל התקשורת המדהימה שלהם עם קיסינג'ר.

למרות שהייתי בתקופה ההיא בצוותו של קיסינג'ר במועצה לביטחון לאומי, ידעתי שבעניין הישראלי הוא טיפל כמעט באופן פרטי. לשגרירי ישראל בארצות הברית, יצחק רבין ואחריו שמחה דיניץ, היה קו ישיר אליו, זכות שהייתה שמורה רק לשגריר ברית המועצות בארצות הברית אנטולי דוברינין. שיחותיהם עם קיסינג'ר בטלפון הוקלטו ועתה הן זמינות לחוקרים. אולם כאשר קיסינג'ר נפגש ביחידות עם רבין או

דיניץ, לא כל פרטי השיחות נרשמו בפרוטוקול האמריקני. לעומת זאת שגרירי ישראל נהגו לדווח לראש הממשלה על מה שהתרחש במפגש, קיבלו את תגובותיה שחשפו הנחיות מפורטות.⁸

בתיעוד זה, על הערוץ החשאי שהתקיים בין קיסינג'ר ובין מאיר ועל הנחיות ראש הממשלה לשגריריה בווינגטון, מובא גם מידע על התקשורת האינטימית שהתקיימה בין קיסינג'ר ובין אסמאעיל, שליחו של סאדאת לערוץ החשאי עם ארצות הברית, וכן פרטים חשובים על ההידברות שבין האמריקנים ובין הסובייטים.

שנית, להתרחשות המדינית היו שותפי סוד מועטים. אלה, כל אחד מסיבותיו, נמנעו גם לאחר המלחמה מלשתף את הציבור במידע שברשותם.⁹ מסמכי הארכיון הם אפוא העדות הבלעדית כמעט לפרטים על ערוצי ההידברות החשאיים. בישראל לא ידע איש ממקבלי ההחלטות, למעט ראש הממשלה, שר הביטחון והשר גלילי, על ההתרחשות המדינית. לדוגמה, כשביקש קיסינג'ר בשנת 1973 לברר נקודה זו הוא נענה: 'רק ראש הממשלה. אפשר שבכמה היבטים ביטחוניים היא מכניסה את דיין לתמונה ואת אלון רק במקרים כלליים'.¹⁰

גם ראשי הצבא והמודיעין – הרמטכ"ל, ראש אמ"ן וראש המוסד – ידעו שהערוץ מתקיים, אבל לא את הפרטים הרבים בנוגע אליו.¹¹ דברי ראש המוסד צבי זמיר אלי בנושא זה מדברים בעד עצמם:

אני רוצה להצדיק במלוא מובן המילה את הדברים שהדגשת בפגישות בינינו שכמה זה היה לא מוצלח שהדיון לא התקבל כתוצאה מדיון משותף פוליטי

8 Kipnis, 1973, *The Road to War*, p. 14. את ההקדמה כתב ביל קוונטר.
9 עשו זאת במידה חלקית ובמגבלות יכולתם להתבונן באירועים בראייה רחבה ונטולת פניות: מרדכי גזית, *תהליך השלום: 1969-1973*, יד טבנקין, [אפעל] 1984; יצחק רבין, *פנקס שירות*, מעריב, תל אביב 1979; גד יעקבי, *כחוט השערה: איך הוחמץ הסדר בין ישראל למצרים ולא נמנעה מלחמת יום הכיפורים*, עידנים, ירושלים 1989. בספר זה בא לידי ביטוי המידע שחלק דיין עם יעקבי; חאפז אסמאעיל, *אמן מצר אל קומי*, 1978; מחקר שהתבסס על ראיונות עם שותפי סוד לאירועים – קנט שטיין, *מדינאות אמיצה*, מערכות, תל אביב 2003 (הגרסה באנגלית, *Heroic Diplomacy*, ראתה אור ב-1999); וכן, במגבלות יכולתם לשתף את הקורא בתיעוד החסוי: הנרי קיסינג'ר, *שנותיי בבית הלבן*, מעריב, תל אביב 1980; Henry Kissinger, *Years of Upheaval* Little, Brown and Co., 1982; *Boston William B. Quandt, Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967*, Brookings Institution Press, Washington DC 2001.
10 תשובת השגריר דיניץ לקיסינג'ר לשאלתו: 'האם שר החוץ בתמונה?' פרוטוקול הפגישה בין קיסינג'ר לדיניץ: NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 135; על השיחה ביחידות: דיניץ לגזית, ארכיון המדינה (להלן, א"מ), לו/732, 15.6.1973, 17:00 15, א'7052/3.
11 יגאל קיפניס, *הדרך למלחמה*, דביר כינרת זמורה ביתן, אור יהודה 2012, עמ' 96-97. מתבסס על ראיונות עם צבי זמיר ועם אלי זעירא; וכן על ריאיון עם זמיר לתכנית 'מבט שני', ערוץ 1 של הטלוויזיה הישראלית, 12.9.2011.

וצבאי [...] ואני משוכנע שזה היה חסרון גדול. אני חושב שאנחנו אולי גם היינו תורמים איזה שהיא תרומה אחרת לו ידעתי את זה. ואני הולך כעת לחטט במכתבים שקיבלתי מיצחק רבין, אבל אני לא חושב שיצחק רבין אמר לי את זה בפרוטרוט. אז אם אני מפריע לך ביום הצום, כי שאלת אותי כמה פעמים, אני רוצה לומר לך שאני קורא את הספר ואני לומד ממנו הרבה ואני מאוד מאוד מודה לך¹² [ההדגשה שלי].

בארצות הברית התנהל הערוץ החשאי ללא ידיעת ראשי מחלקת המדינה, ובראשם מזכיר המדינה ויליאם רוג'רס.¹³ לא תמיד הכירו ראשי קהילת המודיעין את פרטי הערוץ החשאי. גם נשיא ארצות הברית ריצ'רד ניקסון לא תמיד קיבל דיווח מלא עליהם, וכך גם אנשי צוותו הקרובים של קיסינג'ר.¹⁴

נראה שגם בצלע השלישית של הערוץ, במצרים, היו שותפי הסוד אחדים בלבד – הנשיא, אסמאעיל יועזו, שלושה אנשי סוד שנלוו לאסמאעיל למפגשים וחסניין הייכל, עורך העיתון **אל-אחראם**. בקיץ 1973 נוסף עליהם גם אחמד גורבל. אין עדות על אחרים במצרים שידעו על ההתנהלות המדינית. לא ידוע גם אם אנשי הצבא ידעו עליה. המידע על החשיבה המדינית בסוריה מועט עוד יותר, ולא הרבה נכתב עליו.

רק עם חשיפת מסמכי הארכיון בישראל ושילוב המידע הייחודי שהיה אצור בהם עם התיעוד בארצות הברית אפשר להבין כראוי את ההתנהלות המדינית ואת מערכת השיקולים וקבלת ההחלטות בדרך למלחמה בישראל, בארצות הברית, ובמידה רבה גם במצרים ובברית המועצות. אולם רק מקצתו של התיעוד עמד לרשות המחקר שהתפרסם לפני שנת 2012.¹⁵ די בכך להסביר מדוע קודם לכן לא עמדו על התפנית במדיניות של קיסינג'ר, על המתווה שגיבש כדי לקדם את יזמת סאדאת להגיע בשנת 1973 להסכם כולל בין ישראל ובין מצרים ועל מהלכיו ליישומו. כן לא עמדו על כוונותיו של קיסינג'ר לפתוח בתהליך מדיני מואץ לאחר הבחירות בישראל לאחר דחייתה של מאיר.

12 עדות מוקלטת של זמיר על משיבון הטלפון בביתו, ביום הכיפורים, 22.9.2012. על רשמיו מהמידע שנחשף אליו בקריאת ספרי 1973, הדרך למלחמה.

13 ראו בהמשך המאמר על שיחותיה של מאיר בארצות הברית בדצמבר 1971. על כך התבססו גם בועז וונטיק וזכי שלום בספרם מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע, רסלינג, תל אביב 2012, עמ' 191-194.

14 שיחות שקיימתי עם האל סונדרס ועם ביל קוונדט, חברי המועצה לביטחון לאומי באותם ימים ועוזריו הקרובים של קיסינג'ר. ראו גם את דבריו הכתובים של קוונדט (לעיל הערה 8).

15 Nina Howland and Craig Daigle (eds.), *Foreign Relations of the United States, 1969-2006*, p. 9. תהליך הסרת החיסיון לצורך הכנת קובץ זה החל בשנת 1976, XXV (July 2011). תהליך הסרת החיסיון לצורך הכנת קובץ זה החל בשנת 2006 והסתיים בשנת 2010. עורכי הקובץ לא הכירו את מסמכי הארכיון בישראל וגם החסירו תיעוד חשוב של האמריקנים להבנת ההתרחשויות. גם וונטיק ושלום, שפרסמו את מחקרם בשנת 2012, מיעטו להתבסס על מסמכים ארכיוניים המתייחסים לשנת 1973.

הבנות דצמבר 1971: עיגון מדיניות הקיפאון בהבנות בין קיסינג'ר ובין מאיר

בדצמבר 1971 הסתיימה 'שנת ההכרעות' שהכריז עליה סאדאת. מאיר הגיעה לווישינגטון לסדרת מפגשים עם ראשי הממשל, ובהן סיכמה עם קיסינג'ר, ללא ידיעת מזכיר המדינה, הבנות חשאיות על קיפאון מדיני במזרח התיכון ועל המשך הספקת המטוסים לישראל.¹⁶ הבנות אלו קיבלו את אישור הנשיא והיו לבסיס למדיניות המתואמת בין ארצות הברית ובין ישראל, ושני הצדדים הרגישו מחויבות כלפיהן.

פרטי ההבנות והטקטיקה ליישומן לובנו בין מאיר ובין קיסינג'ר בפגישה פרטית במלון שורהם בווישינגטון ב־1 בדצמבר, ערב פגישתה של מאיר עם נשיא ארצות הברית בבית הלבן. מלבד זה, על פי בקשת קיסינג'ר, ב־10 בדצמבר, התקיימה ביניהם עוד פגישה פרטית, במלון ולדורף אסטוריה בניו יורק. לשיחות אלו אין תיעוד במסמכי הארכיון בארצות הברית.

להלן עיקרי הדברים על פגישת מאיר וניקסון מתוך התיעוד בישראל:

רה"מ אמרה שהיא מבינה את הסיכום כלהלן:

1. לא תהיה עסקה ולחץ אמריקני-רוסי על ישראל.
2. תכנית רוג'רס איננה קיימת לגבי ישראל כבסיס לדיון מדיני עם ארה"ב.
3. ישראל תאמר לארה"ב במסגרת זו עמדתנו לגבי מצרים באשר להסדר הכולל וההסדר החלקי (לגבי הסדר כולל הציגה מאיר את דרישת הסיפוח של ישראל – עד חמישים קילומטרים בקו שארם א־שייח'–אל־עריש. לגבי נכונות להסדר חלקי – נסיגה עד לצד המערבי של המעברים).
4. המשך אספקת מטוסים ונשק אחר באין מפריע [...] על כל הדברים האלה השיב הנשיא בחיוב.

עוד אמר הנשיא באותו המפגש: 'אל תדאגו אם לפעמים ארצות הברית מדברת בשני קולות, וכן: 'אני מבטיח שלא יהיה לחץ מדיני כלשהוא עליכם'.¹⁷

על פי התיעוד התבססו דברים אלו על התיאום המוקדם בין קיסינג'ר ובין מאיר. שיחה לסיכום הבנות אלו קיימו קיסינג'ר והשגריר רבין ב־23 בדצמבר 1971. גם על פגישה זו אין תיעוד בארצות הברית, אבל קיים התיעוד בישראל, ובכללו דיווח על הפגישה למאיר. בפגישה עלתה השאלה מה יקרה אם יממש סאדאת את איומיו ויתקוף. לתשובתו

16 קיפניס, 1973 הדרך למלחמה, עמ' 60-61. מתבסס על שיחת ראש הממשלה עם 'קרדינל' (כינוי של קיסינג'ר בתכתובת בין הישראלים שהשתנה מאוחר יותר ל'שאו' ולאחר מכן ל'נפתלי'), יום ד, 1.12.1971, א"מ, א'4239/3; וכן דוח על פגישתם של ראש הממשלה וניקסון, א"מ, 2.12.1971, א'4239/1; סיכום המפגשים, א"מ, א'4239/3; ופרוטוקול המפגש הנוסף בין קיסינג'ר ובין ראש הממשלה בדצמבר, מלון ולדורף אסטוריה בניו יורק, 10.12.1971, שם.

17 שם.

של קיסינג'ור יש חשיבות רבה בהבנת התנהלות ישראל בימים ובשעות שקדמו למלחמה. וכך נכתב בתיעוד הפגישה:

קרדינל שוב אמר שטוב להרוויח זמן, אך אם המצרים יפתחו באש, על ישראל לתת להם מכה הגונה. הוא מבטיח סיוע מצד הבית הלבן. רבין השיב כי ללא ספק נכה חזק חזק, אם נותקף. לא ניתן למצרים לבחור לעצמם את כללי המלחמה וצורתה. קרדינל סיים באומרו שבמקרה זה, אשר הוא לא מאמין שיקרה, יעזור באם נחכה 'יותר משעתיים' [המירכאות במקור] בפעולתנו הנגדית כדי שיהיה ברור לכל ללא שמץ של ספק מי פתח בירי.¹⁸

כך בדיוק נהגה ישראל באוקטובר 1973, וכדברי דיין: 'לא נוכל להכות מכה מונעת. אפילו חמש דקות קודם, אי אפשר'.¹⁹ נחכה 'יותר משעתיים' היה המחיר ששילמה ישראל בתמורה להבנות. החלטתם של מאיר ודיין ב־6 באוקטובר שלא לאפשר תקיפת מנע ולהימנע מגיוס מילואים מלא לא היתה שיקול של הרגע האחרון. זו היתה מחויבות כלפי הממשל האמריקני. המערכת הצבאית לא ידעה על המחויבות של ישראל לקיסינג'ור שלא לנקוט מהלך צבאי מקדים, אבל ידעה על המשתמע ממנה – עליה להיערך למלחמה שיפתח בה האויב. ואכן, ב־21 במאי 1973 סיכם דיין את הדיון במלחמה הקרובה ובמטרותיה בשמונה נקודות, ובהן: להתכונן למלחמה בחצי השני של הקיץ הזה; את המלחמה יפתחו במובהק מצרים וסוריה; וירדן לא תשתתף בה. כן הוא הנחה להכין, למקרה הצורך, תכנית למכה מקדימה.²⁰ ב־5 באוקטובר 1973 נערך הרמטכ"ל למלחמה, שמבחינתו היתה ודאית, ואמר לדיין: 'אם קורה משהו, אנחנו רוצים לרכז כוחות או לתת התרעות'. תשובת דיין היתה: 'לא להיזר כוחות, אלא אם ממש מתחיל'.²¹ ב־6 באוקטובר, בבוקר המלחמה, השיב דיין לרמטכ"ל על בקשתו לאפשר פעולה מקדימה של חיל האוויר: 'לפי הערכתי, והיא חשובה, אפילו באם האמריקנים יהיה בטוחים במאה אחוזים [שמצרים תתקוף], לא יתנו לנו לתקוף ראשונים'. דיין גם העריך באוזני הרמטכ"ל את תשובתה של מאיר לבקשה כזו: 'לפי דעתי היא תאמר לא, ואני לא אמליץ'. מהתייעוד שפורסם רק ב־2013 עולה כי נימוק דיין לרמטכ"ל נגד גיוס מילואים בהיקף גדול היה: 'גיוס מילואים זה אקט של מלחמה'.²² מאיר עצמה חזרה כמה פעמים לפני האמריקנים ביממה שלפני המלחמה על כך שתעמוד במחויבות זו.

18 קיפניס, 1973 הדרך למלחמה, עמ' 60-61. מתבסס על דוח רבין על פגישתו עם קיסינג'ור, 23.12.1971, א"מ, לו. 416, א' 7252/201.

19 'מבחינה מהותית לא יכולים להרשות לעצמנו הפעם [...] לא נוכל להכות מכה מונעת. אפילו חמש דקות קודם, אי אפשר' – ציטוט מדברי דיין בהתייעצות אצל ראש הממשלה ב־6.10.1973, פחות מחמש שעות לפני פרוץ המלחמה. דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 39.

20 אריה בראון, משה דיין במלחמת יום הכיפורים, ידיעות אחרונות, תל אביב 1992, עמ' 28.

21 דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 23. דברי דיין בהתייעצות ביום 1, 5.10.1973.

22 פרוטוקול השיחה בין שר הביטחון ובין רמטכ"ל, 6.10.1973, 5:45, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 48-64/2012.

'הבנות דצמבר 1971' ומקומן בשיח המדיני בערוץ החשאי שבין ישראל לארצות הברית

ההבנות שסוכמו בדצמבר 1971 היו למרכיב חשוב בהתנהלות עד המלחמה. קיסניג'ר ומאיר חזרו והזכירו אותן פעמים רבות והקפידו להדגיש את המחויבות לפעול לפיהן. הדברים לא באו בעבר לידי ביטוי בתיעוד בארצות הברית, שכן הם נאמרו בשיחות שהגדיר קיסניג'ר לא רשמיות, ולכן לא נרשם פרוטוקול של האמריקנים בנוגע אליהן או שנאמרו בקטעי השיחות שהתקיימו בארבע עיניים ורושם הפרוטוקול האמריקני לא נכח בהן. עם זאת, הוא הקפיד לרשום בפרוטוקול שהתקיימה שיחה ביחידות. מסיבה זו לא באו הדברים לידי ביטוי בכרך מסמכי הארכיון בארצות הברית.²³ אולם כאמור, את תוכן השיחות האלה רשמו מיד הישראלים או שדיווחו עליו. גם תיעוד זה, של הישראלים, לא נחשף במחקר ובכתיבה שקדמו לקיץ 2012.

באחור רב, שגם הוא מעיד על תהליך התפתחותו של מחקר היסטורי, התיר הארכיון בארצות הברית לפרסם לראשונה, ועדיין חלקית, את התיעוד של 'הבנות דצמבר 1971'. בספטמבר 2015 הותרו לפרסום קטעים מפגישת נשיא ארצות הברית עם מאיר ב־2 בדצמבר 1971, ובהם את שאמר לה: 'את יודעת זאת, ואני יודע זאת. עכשיו נאמר שנתקדם למראית עין של משא ומתן בחסות מחלקת המדינה, ולכן אני משתמש במונח מראית עין'. הנשיא השתמש בביטוי Appearance of negotiations.²⁴ ועוד הותרה לפרסום שיחה בין הנשיא ובין קיסניג'ר ימים מספר לאחר מכן, ובה הם קבעו את התנהלותם על פי ההבנות עם מאיר – למנוע באותה עת ממחלקת המדינה קידום של מהלך מדיני.²⁵ שתי הדוגמאות האלה ממחישות את מעמדן של הבנות אלו:

א. בפגישה בין קיסניג'ר ובין מאיר ורבין ב־28 בפברואר 1973 פתח רבין במשפט הזה: 'בדצמבר 1971 גיבשנו אסטרטגיה משותפת שהועילה מאוד לישראל ולארה"ב [...] ארה"ב חיוקה את ישראל והבטיחה לא ללחוץ עליה לסגת לגבולות 1967. האם זה באמת הכרחי לשנות גישה זו עכשיו?' [ההדגשה שלי]

זו היתה פגישה לא רשמית בביתו של השגריר בווינגטון, היא נועדה להכין את הפגישה בין מאיר ובין הנשיא שנקבעה ליום המחרת וכן לדון ביזמת השלום של סאדאת. על יזמה זו למד קיסניג'ר יומיים קודם לכן, ועל פי התיעוד הוא ביקש ממאיר את הסכמתה לסטות מההבנות ולקדם את השיחות בערוץ החשאי בינו ובין חאפז אַסמאעיל, שליחו של סאדאת.

Howland and Daigle, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976* 23

24 NA, RN, White House Tapes, conversation no. 628-16 המסמך עצמו לא הותר לפרסום, אולם קטעים ממנו ראו אור בכרך חדש של מסמכי הארכיון בארצות הברית Steven Galpern (ed.), *Foreign Relations of the United States, Arab-Israeli Dispute, 1969-1972*, XXIII, pp. 945-954.

25 NA, RN, NSC File, Sauders Files, Box 1166

ב. ב־30 בספטמבר, שישה ימים לפני פרוץ המלחמה, דיווח השגריר דיניץ למאיר על מסר מקיסינג'ר, שהוא אמר בו בין השאר: 'פה הזכיר נפתלי [קיסינג'ר, בשפת ההתכתבות] כי כאשר עיבד אתנו אסטרטגיה משותפת לפני כשנתיים הוא דבק בה עד המילה האחרונה, ואף אחד מאתנו לא הפסיד כתוצאה מכך. אך הסוס הזה נגמר'²⁶ [ההדגשה שלי]. משתי הדוגמאות הללו עולה שניקסון וקיסינג'ר וגם מאיר ראו את עצמם מחויבים להבנות דצמבר 1971 ופעלו על פיהן. מכלול התיעוד בנוגע אליהן מבטל טענות שהבנות אלו כלל לא היו.²⁷

המפנה במהלכים המדיניים בסוף פברואר ותחילת מארס 1973

בתחילת 1973 חלה תפנית של ממש במציאות המדינית. מחולל השינוי היה הנשיא מצרים, אבל השינוי עצמו היה בעמדתו של קיסינג'ר. חתירתו של סאדאת לקשור קשרים עם הממשל האמריקני ולהכיר בישראל לא היתה חדשה,²⁸ אולם בראשית 1973 היא קיבלה גם ביטוי מעשי. לאחר שביוולי 1972 שינה סאדאת את מערכת היחסים בין מצרים ובין ברית המועצות, ולאחר שמונה חודשים של המתנה, ב־25 בפברואר נפתח ערוץ השיחות הישיר והחשאי בין קיסינג'ר ובין אסמאעיל, ובעקבות זאת באו שבועיים גדושים אירועים מדיניים שהתרחשו בארצות הברית.

בכתיבה שקדמה לשנת 2012 עוד לא נשענו על מסמכי הארכיון בישראל שתיעדו אירועים אלו, ולכן הוחסרו רוב האירועים והמשתמע מהם. כתיבה זו נשענה חלקית על התיעוד של האמריקנים, והוחמצו ממנו מסמכים חשובים. למעשה היא נשענה על תיעוד אחד בלבד: הפגישות בין אסמאעיל ובין קיסינג'ר ב־25 וב־26 בפברואר. התיעוד העדכני, ובו המידע מהתיעוד בארצות הברית והתיעוד בישראל, מאפשר את שחזור אירועי אותם הימים, והוא מובא להלן:

- 26 דיניץ לגזית 30.9.1971, א"מ, לו/934, 1973, א"מ/4996/2.
- 27 כך טען דייגל, עורך כרך מסמכי הארכיון בארצות הברית, שלא הכיר את התיעוד בישראל: H-Diplo: Book Review Essay on Yigal Kipnis, 1973 *The Road to War*, reviewed by Craig Daigle; וכן: אורי ברייט, דבריו בסדנת חוקרים, אוניברסיטת חיפה, פברואר 2012.
- 28 קיסינג'ר, *שנותיי בבית הלבן*, עמ' 1329; וכן קיפניס, *1973 הדרך למלחמה*, מתבססים על מסמך של ה־CIA המסכם את תהליך יצירת הערוץ הנשיאותי: NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 131, על פגישת קיסינג'ר-רבין, 6.12.1972, א"מ, לו/93, א"מ/7061/5. הדברים שדיווח רבין למאיר על שמוע מקיסינג'ר בנושא זה אינם רשומים בפרוטוקול, ונראה כי הם נמסרו לו כשהם נועדו ביחידות.
- 29 רבין ללשכת ראש הממשלה, א"מ, לו/376, 18.2.1973. בספרו כתב על כך: 'רק עיוור יכול שלא לראות, כי בין ארצות הברית למצרים נרקמת מערכת יחסים חדשה ורק קהה חושים מדיניים יכול שלא להבין, כי מערכת זו תשפיע באופן ניכר על יחסי ישראל-ארצות הברית ועל מכלול עמדותיה של ארצות הברית במזרח התיכון'. רבין, *פנקס שירות*, עמ' 382.

18 בפברואר 1973: השגריר רבין העביר ללשכת ראש הממשלה 'מחשבות ראשונות בעקבות בקורו הצפוי של איסמעיל בושינגטון'.²⁹ בהערכה זו, שהתבססה על השיחות שקיים עם קיסינג'ר ועם נשיא ארצות הברית, התריע רבין על המפנה הצפוי; כך הוא כתב:

ניקסון וקיסינג'ר המתונו בשקט ובקור רוח לתוצאות מדיניותם, קרי להמתין למצב שבו הערבים, בעיקר מצרים, תבוא אליהם. העובדה שמצרים יזמה שיגור הנציג המצרי הבכיר ביותר לענייני חוץ (ובמצרים אישיות זו איננה שר החוץ זיאת, אלא, איסמעיל) להוציא את סאדאת עצמו, ממחישה לארצות הברית אפשרות של תחילת התמורה שמדיניותם חתרה להשיג.

25-26 בפברואר: יומיים של מפגשים בין קיסינג'ר ובין אסמאעיל שהתקיימו בחשאי וללא ידיעת מזכיר המדינה וראשי מחלקת המדינה, ובהם הוסברה יזמתו של סאדאת, שעקרונותיה היו אלה:

1. הפרדה בפועל של מצרים מערוצי הסכסוך האחרים של ישראל עם מדינות ערב. כדבריו של קיסינג'ר: 'הפעם, ברור לגמרי, המצרים דואגים רק לעצמם ולא קושרים עוד הסדר עם יתר ארצות ערב'.³⁰
 2. הסכם הבנות בין מצרים ובין ארצות הברית שיגובש באביב, ועיקרו הוא הכרה של ארצות הברית בריבונות מצרים על סיני.
 3. גיבוש לוח זמנים למשא ומתן עד ספטמבר 1973 כדי להגיע להסכם על מצב של שלום עם ישראל.
 4. יישום ההסכם בשלבים. המעבר ממצב של שלום לשלום מלא יהיה לאחר הצטרפות המדינות האחרות למהלך.³¹
- בד בבד עם יזמה מדינית זו הנחה סאדאת באוקטובר 1972 את ראשי הצבא להכין תכניות ולהתכונן למלחמה מוגבלת. הוא ראה בה דרך חלופית להנעת תהליך מדיני, אם לא יניב ערוץ השיחות תוצאות. חלופה זו היתה ידועה, וסאדאת נתן לה ביטוי גלוי.
- 26 בפברואר: מיד לאחר סיום מפגשיו של קיסינג'ר עם אסמאעיל הוא נפגש עם הנשיא ניקסון, דיווח לו על יזמת סאדאת וקיבל את הסכמת ניקסון לקדם אותה. לניקסון הוא אמר: 'מבזיק לי עכשיו [רעיון] איך נוכל לעשות את זה',³² והציג לו את כוונתו לדון

30 קיפניס, 1973 הדרך למלחמה. מתבסס על דברי קיסינג'ר לדיניץ, 2.6.1973, א"מ, א-7052/3.

31 פרוטוקול שני ימי השיחות וכן דיווח של קיסינג'ר לנשיא על השיחות ב-6.3.1973, ראו NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 131.

32 שיחת ניקסון וקיסינג'ר בבית הלבן, 26.2.1973, 18:31-19:15, NA, NR, Nixon, White House, Tapes no. 413-433. סיכום מסודר בכתב על המפגש עם אסמאעיל ועל מסקנותיו בנוגע אליו העביר קיסינג'ר לנשיא שבוע לאחר מכן. המלצתו היתה לאפשר למחלקת המדינה להכין 'בהכוונתו' את הסכם הביניים, ועל ההסכם המלא לדון עם המצרים בערוץ החשאי; סיכום שיחותיי עם אסמאעיל, מזכר מקיסינג'ר לניקסון, 6.3.1973, NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 131.

בשני מסלולים בנפרד: האחד להשגת הסכם חלקי, והאחר, שינהל בערוץ החשאי, להשגת הסכם כולל. 'עד הקיץ נוכל לחבר את שני המסלולים, וזה יוריד מעלינו את הרוסים. נוכל לסכם זאת עד 1 בספטמבר, וזה יהיה הישג עצום'.

27 בפברואר: קיסינג'ר נפגש עם רבין כדי לעדכן אותו על התרשמותו מיזמת סאדאת ולהכין את המפגש שנועד ליום המחרת בין קיסינג'ר ובין מאיר לקראת פגישה עם הנשיא. מלבד קיסינג'ר ורבין, על פי דיווחו של רבין: 'נכחו: רודמן [עוזר של קיסינג'ר] בחלק הראשון של השיחה, אך מרביתה הייתה ב-4 עיניים'. בפגישה אמר קיסינג'ר: 'נאומים ארוכים שמסבירים מדוע הסטטוס קוו הוא הדבר הטוב ביותר עבורכם לא יעזרו לכם'. על ששמע רבין מקיסינג'ר בהמשך הפגישה הוא דיווח בין השאר את הדברים האלה. את הדברים התכוון קיסינג'ר להרחיב בשיחה למחרת עם ראש הממשלה:

שאלו [שם הקוד החדש לקיסינג'ר] סיפר על התרשמותיו מן הפגישה עם המצרי [...] לדעתו של שאלו ההפרדה בין 'מצב של שלום' לבין נורמליזציה של היחסים בשלב מאוחר יותר פותח פתח לישראל להציג תביעות ביטחוניות משלה. לדעתו של שאלו הרי בנקודה זו קיימת גישה מצרית חדשה הפותחת אופקים חדשים. לדבריו, יתכן ועל בסיס זה ניתן להשיג ללא שינוי ריבונות [ללא סיפוח של שטחים מסיני בידי ישראל] מיקום יחידות צבא ישראליות בסיני בקטעים ובמקומות שונים. זאת לא רק בשארם-א-שייח.³³

נראה שעיקרי הדברים נאמרו בשיחה שקיימו ביחידות ואינם רשומים בפרוטוקול השיחה הרשמי בארצות הברית,³⁴ אולם התייעוד של האמריקנים מוסיף מידע על המאמץ המדיני ומגלה שקודם לפגישה עם רבין נועד קיסינג'ר עם המלך חוסיין, שהגיע בחשאי לווינגטון כדי להתעדכן על יזמת סאדאת.³⁵

28 בפברואר: פגישה לא רשמית שקיים קיסינג'ר עם מאיר ועם רבין במעונו של השגריר.³⁶ במסמכי הארכיון בארצות הברית לא קיים רישום בנוגע לקיומה, אבל פרוטוקול המפגש קיים בארכיון בישראל. מפרוטוקול זה עולה כי לאחר שפתח רבין וביקש להמשיך לדבוק בהבנות מדצמבר 1971 הציע קיסינג'ר לראש הממשלה להתמודד עם המציאות החדשה ולהתייחס במעשיות ובחוב ליזמה של המצרים. על פי רישום השיחה, הוא אמר למאיר: 'יש למצרים גישה חדשה. הנשיא [ניקסון] יהיה חייב להחליט. השאלה היא מה את

33 הדיווח של רבין על הפגישה בצירוף הסיכום של האמריקנים של המפגש עם אסמאעיל, א"מ, א-7055/8. דיווח בכתב על השיחות עם אסמאעיל הועבר לרבין בשעה 13:00, וראש הממשלה קרא אותו לפני שנפגש רבין עם קיסינג'ר.

34 פגישה רבין-קיסינג'ר בחדר המפות בבית הלבן, 27.2.1973, NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 135.

35 Library of Congress, Kissinger Papers, Box TS 32, Geopolitical Files, Middle East, Chronological Files

36 קיפניס, 1973 הדרך למלחמה. מתבסס על פרוטוקול הישראלים למפגש, א"מ, א-7064/8.

מתכוונת להגיד לו מחר לגבי משא ומתן. תגובת מאיר היתה מהירה, קצרה וברורה: 'אנחנו פשוט לא נלך על זה'. מאיר הסתמכה בתשובתה במידה רבה על 'הבנות דצמבר 1971' שהוזכרו בתחילת המפגש. כמי שמחויב להן אמר קיסנינג'ר: 'אינני רוצה לדבר עם המצרים כל עוד אין הבנה בינינו', ועוד חזר והדגיש את מחויבותו להבנות באמרו: 'אבל שוב, אנסה רק אם את ואני נסכים על כך'.

סירובה הנחרץ של מאיר גרם לקיסנינג'ר שלא להמשיך בהבעת עמדתו במעמד זה. תחת זאת הוא התמקד בתכנון, בתיאום ובמידה רבה בכיום הפגישה שנועדה ליום המחרת בין ניקסון ובין מאיר. את מאמציו הוא מיקד בניסיון לשכנעה שלמרות ההבנות על קיפאון מדיני, תסכים מאיר להמשך הקשר עם סאדאת באמצעות אסמאעיל. קיסנינג'ר דחה את הצגת המתווה שלו לקדם את יזמת סאדאת לשיחתו עם רבין עשרה ימים מאוחר יותר. בשעות הערב שבו ונפגשו קיסנינג'ר ורבין בניסיון לגשר על חילוקי הדעות בהתייחסות ליזמת סאדאת ולתאם ניסוח משותף שיאשר הנשיא בפגישתו למחרת עם ראש הממשלה.³⁷ גם לפגישת תיאום זו, בין קיסנינג'ר ובין רבין, אין תיעוד של האמריקנים. יש תיעוד של הישראלים בלבד, וגם הוא נחשף לראשונה לאחר קיץ 2012. וזו לשון התיעוד: 'עם שובה של ראש הממשלה לבלאיר האוז, לאחר תום השיחות עם שאול, ראש, וריצ'רדסון התקשרתי עם שאול ובקשתי להיפגש עמו ביחידות'. כדי לגשר על חילוקי הדעות בעניין ההיענות ליזמת סאדאת,

הסכימה ראש הממשלה שאבחון ההצעה הבאה: ישראל לא תתנגד להמשכת המגעים בין ארה"ב לברה"מ לקראת הפסגה על בסיס הסיכום שהושג בדצמבר 1971 בין ראש הממשלה לשאול. ישראל לא תתנגד להמשכת המגעים עם מצרים (המבקר המצרי). ישראל עומדת על כך שארה"ב במגעייה עם ברה"מ ומצרים לא תנקוט עמדה בשם ישראל, לא תתחייב בכל נושא הנוגע לישראל גם באשר לעמדת ארה"ב. כלומר ארה"ב, ללא הסכמת ישראל, לא תגיע לקביעת עמדה אמריקנית בנושאים שיש להם השלכה על ישראל ועל הפתרון המדיני לסכסוך המזה"תי [ההדגשה שלי].

קיסנינג'ר קיבל את אישורו של הנשיא לסיכום זה.

1 במארכס: הנשיא ניקסון נפגש עם מאיר לשיחה שהתנהלה על פי הסיכום שהגיעו אליו קיסנינג'ר ורבין בפגישה שקיימו ערב קודם לכן. הפרוטוקול בארצות הברית של הפגישה בין ניקסון ובין מאיר, שנמשכה 38 דקות בלבד, אינו מוסיף על ההבנות בין הבית הלבן ובין ראש הממשלה.³⁸ חוקרים שבחנו את שיחות מאיר בווישינגטון רק על בסיס פרוטוקול זה החמיצו מידע חשוב בנוגע אליהן.³⁹

37 דוח פגישה עם 'שאול', יום ד, 28.2.1973, 19:30, א"מ, א-7064/8.

38 NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 1026

39 דוגמה לכך: ישראל לא ראתה בנוסחת הסיכום 'אלא, מעין נוסחה שתאפשר לשאול "למכור" משהו לרוברט מבלי להיכנס לפרטים מרובים מדי וזאת כדי לקבל אישור להסכמה עקרונית בדרג נשיא-רה"מ למתן הסיוע ליצור המטוס הישראלי וכן התחייבות עקרונית להמשך אספקת המטוסים'. דוח שיחה עם שאול, 'חדר המפות', יום ו, 9.3.1973, 18:00-18:40, א"מ, א-7062/8.

9-10 במארכ: ב־9 במארכ עדכן קיסינג'ר את אסמאעיל על כוונותיו. כך הוא כתב לו: 'אני עושה מאמץ מוגבר עם הישראלים כדי להגיע להבנות שתאפשרנה לגבש את הסכם העקרונות שהצעת'.⁴⁰ לדברים אלו נלוו מעשים, שכן באותו היום נפגש קיסינג'ר עם רבין והציג לו את המתווה שראה להסכם שיתבסס על יזמת סאדאת ואת לוח הזמנים להגיע אליו בשנת 1973. על לוח זמנים זה הגיב רבין: 'זה יגרום אי נעימות רבה לראש הממשלה לדבר על יולי או אוגוסט [מועד פרסום ההתחייבות של ארצות הברית למצרים לריבונותה על סיני, על פי המתווה של קיסינג'ר], זה חודשיים או שלושה לפני הבחירות אצלנו'.⁴¹ מכאן והלאה נועדו השנים ביחידות, ובשיחותיהם פירט קיסינג'ר גם את המתווה ('סכמה' בלשונו של רבין) שראה להסכם וביקש להעביר למאיר.⁴² כך דיווח רבין למאיר על ששמע מקיסינג'ר:

שאלו רואה בנכונות המצרית, המסויגת עדיין, להמיר התביעה לפינוי השטחים המצריים בתביעה להכרה בריבונות המצרית על השטחים המצרים, שינוי בעל חשיבות מהותית. יתר על כן, שאלו רואה אפשרות להיענות לצרכי הביטחון של ישראל בתקופה שבין השגת ההסכם המדיני החתום בין שני הצדדים, היוצר מצב השלום (State of Peace), לבין גמר הנורמליזציה שביחסים שבין המדינות, על ידי השארת כוחות צבאיים ישראליים בנקודות קריטיות בשטח סיני, אך מבלי שייפגע עיקרון הריבונות המצרית לגביהם. למען האמת, רואה שאלו יצירת שלושה אזורים ביטחון בסיני לשלב שלאחר השגת הסכם השלום. אזור אחד שבו יהיו כוחות מצריים בעיקר בגזרת התעלה, אזור שני שבו יהיו פרוסים כוחות ישראליים ואזור שלישי, הכולל את מרבית סיני שיהיה שטח מפורז המהווה חציצה בין הצדדים. משך השלב שבין השגת הסכם השלום עד המעבר לנורמליזציה יכול להיות ארוך ולהימשך שנים רבות. כמובן הריבונות המצרית נשארת לגבי סיני, פרט אולי לתיקונים לגבי הגבול הבין לאומי הקודם. שאלו הדגיש שכוונתו בביטוי זה לשינויים מזעריים שבוודאי אינם בסדר הגודל שאנו הצגנו בפניו.

עוד ציין רבין: 'שאלו חזר ואמר שהוא מאמין שניתן להפריד הנושא המצרי בהסכמת מצרים להסדר מעין זה מטיפול עם ירדן ו/או סוריה'.

כדי שיוכל ליישם את המתווה, דיווח רבין: 'שאלו חזר ושאלני האם אנו מוכנים לסטות מעמדנו לתביעה לשינויי גבול ניכרים בהשוואה לגבול הבין-לאומי'. רבין התקשר למאיר כדי לקבל את תשובתה. השיחה היתה קשה וארוכה. השגריר ניסה, ללא הצלחה, לשכנע אותה לקבל את המתווה של קיסינג'ר. 'עשיתי ככל יכולתי במשך כשעתיים', אמר רבין

40 NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 131. מסר כתוב מקיסינג'ר לאסמאעיל.

41 פרוטוקול האמריקנים לשיחה: NA, RN, NSC Files, HAK, Country Files, Box 135.

42 דברים שנאמרו בארבע עיניים: דוח שיחה עם 'שאלו', חדר המפות, יום ו, 9.3.1973, 18:40-18:00, א"מ א-7062/8.

לקייסינג'ר כשמסר לו למחרת את תשובתה השלילית של מאיר. ולנוכח הקושי של קייסינג'ר להשלים עם התשובה חזר רבין ואמר: 'אני מקווה שעשיתי כמיטב יכולתי כדי להסביר זאת'.⁴³ בארכיון בארצות הברית אפשר לאתר הן את הרישום של האמריקנים למפגש של קייסינג'ר עם רבין, שקייסינג'ר הציג בו את לוח הזמנים ליישום המתווה והן תיעוד של שיחת הטלפון ביניהם ביום המחרת, שאז העביר רבין לקייסינג'ר את תשובתה השלילית של מאיר לפניו. למרות זאת, לא נכלל תיעוד חשוב זה בכרך *Arab-Israeli Crisis and War, 1973* ואף לא הוזכר בו.⁴⁴ בפני עורכי הכרך גם לא היו מסמכי הארכיון בישראל שפורט בהם המתווה להסכם כפי שהוצג לרבין בשיחה שקיימו השניים ביחידות. ייתכן כי זו הסיבה שבפרסום הרשמי בארצות הברית מוחמץ מידע חשוב זה להבנת ההתנהלות המדינית בשנת 1973 ולהבנת התפנית שחלה בעמדתו של קייסינג'ר.⁴⁵

אפריל 1973: הסחבת במהלך המדיני והביטוי בישראל להעדפת המלחמה ממשא ומתן

פגישתם השנייה של קייסינג'ר ואסמאעיל, שיועדה לגבש את הסכם ההבנות בין ארצות הברית ובין מצרים, היתה אמורה להתקיים בחודש מארס בקמפ דייוויד. היא נדחתה ל-10 באפריל, וגם אז התקשה קייסינג'ר לתאמה. היא נדחתה בשנית ל-9 במאי, ולבסוף התקיימה ב-20 במאי בצרפת. ללחציה של מאיר שלא לקדם את השיחות נוספו שני אירועים, וגם הם הקשו על קייסינג'ר. האחד למחלקת המדינה התגלה שמתקיים ערוץ חשאי בינו ובין נשיא מצרים; והאחר – קשיי התפקוד של הנשיא בעקבות פרשת ווטרגייט, שתפסה תאוצה.⁴⁶ בד בבד עם סחבת בתיאום הפגישה הגיעו לישראל ידיעות מודיעיניות על כוונתה של מצרים לפתוח במלחמה בחודש מאי. החשובה שבהן התקבלה מאשרף מרואן, מקור המידע החשוב של המודיעין בישראל. לכוונות אלו לא היה ביטוי צבאי של ממש, וייתכן שביטאו את מורת רוחו של סאדאת מאי־קידום המשא ומתן, שכן מיד לאחר שנקבע מועד לפגישת

43 על פרטי שיחת הטלפון בין מאיר ובין רבין אפשר ללמוד מהמסמך של האמריקנים על שיחת טלפון בין רבין ובין קייסינג'ר, 10.3.1973, 17:15, 10.3.1973, NA, RN, HAK Files, Box 19, Telcon 10-14.3.1973; וכן רבין: דוח שיחת טלפון עם 'שאול' (מניו יורק), שבת, 10.3.1973, שעה 15:15, א"מ, א"מ, 7062/8.

44 Howland and Daigle, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*

45 וונטיק ושלום, **מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע**.

46 דיניץ דיווח לראש הממשלה שניקסון 'מתהלך כארי בסוגר ועומד על סף החלטות מרחיקות לכת [...] הנשיא מתבודד ולא רצה לראות איש'. ניקסון ביקש ממזכיר המדינה רוג'רס עזרה בארגון מחדש של צוות הבית הלבן. 'דידנו שאול מוטרד כמובן מכל העניין [...] כאשר הסירה מתנדנדת גם הוא מרגיש מעורער. הממשל בכללו והבית הלבן בפרט כמעט משותקים לחלוטין [...] העיתונות מדברת על משבר אמון שלא היה כמוותו במאה הנוכחית'. דיניץ לגזית, 25.4.1973, א"מ, א"מ, לו/646, א-7061/6.

אסמאעיל עם קיסינג'ר העביר מרואן מידע על ביטול ההתרעה.⁴⁷ המחקר העדכני מלמד שמצרים לא התכוונה לפתוח במלחמה במאי.⁴⁸ צבאה עוד לא היה ערוך לכך, ולא הושלם התיאום בין מצרים ובין סוריה לפתיחה במלחמה.⁴⁹ בישראל לא נערכו למלחמה בתאריך זה, אולם צבר הידיעות הוביל את פורום 'המטבח של גולדה' להתכנס ולדון במצב. בדיון זה סיכמו מאיר, דיין וגלילי להעדיף מלחמה מהיענות ליזמת השלום של המצרים. סוכם גם שלא ליידע על כך את חברי הממשלה האחרים. בחודשים מאי-אוגוסט התכונן צה"ל למלחמה שתיפתח, כמו שהעריך דיין, במחצית השנייה של 1973. הכנות אלה התבססו על הערכת דיין ולפי הנחיותיו וכונו 'כחול-לבן'.

להלן עיקרי האירועים במישור המדיני כמו שבאו לידי ביטוי בתיעוד:
 30 במרץ: קיסינג'ר עדכן את מאיר על דחיית פגישתו עם אסמאעיל. קיסינג'ר הקפיד להסביר שהוא נוקט סחבת בתיאום הפגישה והוסיף, על פי דיווחו של דיניץ, שהחליף את רבין כשגריר ישראל בווינגטון:

יחד עם זאת הוא סבור שגייע הרגע ונצטרך להתייחס לבעיות המעשיות ולכן עלינו להתכונן [...] הוא לא ייגש לכל שיחה עניינית בעניינים איתנו ללא תיאום מוחלט והסכמה מצדנו. איננו מצפה כרגע להתקדמות מדינית מהירה אך לפי דעתו עלינו [ישראל] להיות מוכנים 'עם עצמנו' [המירכאות במקור] לקראת אפשרות של המו"מ המדיני אם וכאשר יתחדש. הוא מצדו, כמובן, ימשיך בסחיבת העניין ולא יחיש קצב העניינים.⁵⁰

2 באפריל: מחלקת המדינה של ארצות הברית גילתה שללא ידיעתה מתנהל ערוץ הידברות בין קיסינג'ר ובין סאדאת.⁵¹ חשיפה זו חייבה את נשיא לזמן פגישה בין קיסינג'ר

47 מכתבו של קיסינג'ר ותשובתו של אסמאעיל: NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 131.

48 Yoav Gelber, 'The Collapse of the Israeli Intelligence's Conception: Apologetics, Memory and History of the Israeli Response to Egypt's Alleged Intention to Open War in May 1973', *Intelligence and National Security* 28, 4 (August 2013), pp. 1-27; וכן דני אשר, 'הצבא המצרי במלחמת יום הכיפורים', בתוך: בני מיכלסון ואפי מלצר (עורכים), *מלחמת יום הכיפורים: קתדרת מפקדים וחוקרים*, אפי מלצר, רעות 2013. ועוד על כך קיפניס, 1973 הדרך למלחמה.

49 סעד שאזלי, *חציית התעלה*, מערכות, תל אביב 1987, עמ' 26; וכן פטריק סיייל, *אסד: המאבק על המזרח התיכון*, מערכות, תל אביב 1993, עמ' 201.

50 דיווח על פגישת דיניץ-שאו, 30.3.1973, 12:00, א"מ, 555/1, 7052/1.

51 ב-2 באפריל גילה ראש משרד האינטרסים האמריקני בקהיר שערוץ תקשורת מקביל מתנהל ללא ידיעתו בין הבית הלבן ובין סאדאת באמצעות ה-CIA וכתב למחלקת המדינה: 'אני נבוך ומבולבל מה לומר ולמי במצרים ואיך לדווח ולנתח לממשל בארצות הברית מה קורה או שאינו קורה שם'. הוא סיים את המברק הבוטה בשאלה: 'איך אני יכול למלא את תפקידי כשבמצרים יודעים בבירור שאינני מודע למה שקורה בערוץ השני?' מברקו של גרין בנושא תקשורת בין ממשלת ארצות הברית ובין ממשלת מצרים, 2.4.1973, Cairo 978, NA, RN, NSC Country Files, Box 658.

ובין ראשי מחלקת המדינה להפגת המתיחות. בפגישה העיר הנשיא בנוגע להתנהלות ישראל את הדברים האלה: 'כולנו יודעים שהישראלים הם פשוט בלתי אפשריים [...] תמיד הם קרובים לבחירות. אחר כך הם יהיו קרובים שוב לבחירות שלנו. נראה שזה תירוץ שהם תמיד משתמשים בו'.⁵²

בנסיבות אלו נאלץ קיסנינג'ר להשלים עם הצטרפותו של איש מחלקת המדינה למפגש הבא שלו עם אסמאעיל.

11 באפריל: קיסנינג'ר כתב לאסמאעיל שהוא מבקש לסכם את מסמך העקרונות בין מצרים ובין ארצות הברית בפגישה ביניהם שתקיים ב-9 במאי. באותו היום הוא גם אמר לדיניץ: 'אדוני השגריר, אתם נמצאים בתקופה מוזרה של שאננות. תעשו את ההערכה שלכם, אבל הסיבה להיעדר לחץ עליכם כעת היא כי לא אפשרתי לאיש להתקדם. לרבין אמרתי שאתם חייבים להתקדם'.⁵³

18 באפריל: בפורום 'המטבח של גולדה' נרשמו דברי גלילי: 'כל המערכת הזאת [הכנות מצרים למלחמה וההתרעות עליה] היא השתלשלות מהעובדה שאיננו מסכימים לחזור לקו הקודם [...] נקודת המוצא מתחילה בכך, שהם מוכנים לשלום ולמערכת הסכמים וערבויות בין לאומיות וכיוצא בזה - כל זה בתנאי שאנו נסוגים באופן מלא לקו הקודם'.⁵⁴ [ההדגשה שלי]

24 באפריל: דיין ביטא את הערכתו שיש להיערך למלחמה החל ביולי 1973 באמרו לחברי הממשלה: 'מצרים נמצאת במסלול של חזרה למלחמה, בין שזה נעשה בצורה מודעת ובין בצורה לא מודעת. אני מעריך שלפחות עד הדיון במועצת הביטחון וועידת הפסגה של ניקסון-ברז'נייב, המצרים רק יאיימו'.⁵⁵

מאי-יוני 1973: אשרור דרישות הסיפוח של ישראל ואבדן הסיכוי ליישום יזמת סאדאת

לקראת פגישתו השנייה של קיסנינג'ר עם אסמאעיל, שהתקיימה ב-20 במאי, הוא חזר והציע לישראל לקבל הסכם על פי העיקרון של יזמת סאדאת - הכרה בריבונות מצרים

52 מפגש בין ניקסון, קיסנינג'ר וסיסקו בחדר הסגלגל בבית הלבן, 13.4.1973NA, RN, White House Tapes, Conversation no. 895-24.

53 7052/1 א"מ, לו'605, א"מ, 19:30, 11.4.1973, וכן NA, RN, NSC Country Files, Box 135. למחרת פירט דיניץ בהרחבה על השיחה בארבע עיניים, 12.4.1973, א"מ, לו'608, א"מ, 7052/1.

54 חנוך ברטוב, דדו: 48 שנים ועוד 20 יום, דביר, אור יהודה 2002, עמ' 257-262; לראשונה על חשיבות המסמך: אורי בריוסף, הצופה שנרדם: הפתעת מלחמת יום הכיפורים ומקורותיה, זמורה ביתן, לוד 2001 עמ' 172. על פי המסמך שהעביר ברטוב לידיעתו; וכן דוד ארבל ואורי נאמן, שיגעון ללא כיפורים, ידיעות אחרונות, תל אביב 2005, עמ' 162-165. מסמך זה הוא דוגמה לתרומתה של הכתיבה האפולוגטית להדלפת מידע חשוב זמן רב לפני שהוא הועמד רשמית לידיעת הציבור.

על סיני תוך כדי המשך נוכחות כוחות ישראל בנקודות מפתח. אולם מתשובת ישראל הבין שהיא עומדת על דרישתה לספח שטח נכבד מסיני. בנסיבות אלו חתר קיסינג'ר לשמר את ערוץ השיחות עם סאדאת, ולשם כך ביקש ממאיר שתעביר אליו הצעה כלשהי, 'צידה' בלשון התיעוד, שיוכל להעביר לנשיא מצרים. מאיר הביעה אי-נכונות גם לכך, והנחיותיה לדיניץ מעידות על מגמתה שלא להתקדם בתהליך המדיני. כך נכתב לדיניץ:

אם אין הוא [קיסינג'ר] פונה אליך ומבקש ממך צידה [הצעה של ישראל לשבור את הקיפאון], אל תיזום אתה מסירת הצידה שהעברנו לך [האפשרות להעלות מחדש את עניין ההסדר החלקי בלי לקשור אותו להסדר כולל]. אתה תשים לב שאנו מביאים בחשבון ששאלוון [הכוונה לקיסינג'ר] יהיה מאוכזב כאשר ישמע מה בפיך ויתריס נגדנו שאנו מכשילים אותו וכדומה. לא היינו רוצים שזה יקרה ואנו סומכים עליך שתמצא את הצורה והטיעונים [המירכאות במקור] הנאותים להעביר לו את דברינו, ככל שהוא יעמוד על כך לקבל מאתנו 'רעיונות' [המירכאות במקור] בלי להביא להתפוצצות.⁵⁶

הנחיות אלו של מאיר לדיניץ לא היו ידועות לקיסינג'ר, ומובן שגם להן אין ביטוי בתיעוד של האמריקנים. מלוא המשמעות שלהן התאפשרה רק עם חשיפת מסמכי הארכיון בישראל. כשנועד קיסינג'ר עם דיניץ הזכיר לו שכבר בעבר הציע למאיר את המתווה להסכם. ושב ושאל: 'למה שלא תקבלו את הגישה של אזורי ביטחון במקום דרישה לסיפוח שטחים? הריבונות תהיה מצרית, אבל בפועל אתם תהיו נוכחים שם'.⁵⁷ קיסינג'ר גם ביקש לוודא שהוא מבין היטב את דרישות הסיפוח של ישראל והעיר: 'אני מעריך שמה שאתם רוצים זה קו ישר מערבה מאל-עריש'. תגובת דיניץ היתה: 'זה לא חייב להיות קו ישר [...] אבל באופן כללי זה נכון'. ועוד הבהיר דיניץ: 'מדובר על שינוי ריבונות. הייתה על כך החלטת ממשלה'. קיסינג'ר מצא לנכון – על בסיס הבנתו את המציאות – להעביר לישראל את אזהרתו: 'אינני שותף לאופטימיות של ישראל בקשר לסבירות הנמוכה שהמלחמה תתחדש ואינני מאמין שאפשר יהיה להמשיך ולשבת בשקט ובנחת ללא תזווה'.

פגישתם השנייה של קיסינג'ר ואסמאעיל התקיימה ב־20 במאי והיתה קצרה. הפעם השתתף בה גם רוי אתרטון, איש מחלקת המדינה, וכדי לשוחח ביחידות נאלצו קיסינג'ר ואסמאעיל לצאת להליכה בחצר הטירה. קיסינג'ר חשש מסכנת התלקחות מידית, ולכן

55 דבריו בישיבת הממשלה, 24.4.1973; בראון, משה דיין, עמ' 23.

56 גזית לדיניץ, מכתב נלווה שצורף אל, ול/570, 13.5.1973, 8:00 שעות ישראל, א"מ, א-7052/1. וכן: ול/573 מ־13.5.1973, שם.

57 דיווח לראש הממשלה על פגישת קיסינג'ר ודיניץ, 13.5.1973, לו/670, לו/673, 7052/1, לו/674, לו/675, א-7052/2 – כולם בא"מ; וכן פרוטוקול השיחה הגלויה: NA, RN, NSC Files HAK Files, Box 135.

הוא עדכן את הנשיא מיד עם סיום המפגש על 'הסכמה שלו [של אַסמאעיל] שבינתיים לא תהיה פעולה צבאית מצרית שתפריע לשיחות הפסגה'.⁵⁸

ספטמבר 1973: הימים והשעות שלפני המלחמה

משלא הניעו לא המפגש השני בין קיסינג'ר ובין אַסמאעיל במאי ולא מפגשי הפסגה בין ברז'נייב ובין ניקסון בינוני מהלך מדיני, נותרה לסאדאת, לשיטתו, רק החלופה הצבאית להניע אותו. פגישות התיאום עם הסורים הואצו. ב־12 בספטמבר קבעו נשיא סוריה חאפז אסד וסאדאת ש־6 באוקטובר יהיה יום הפתיחה במלחמה, ומאמצע ספטמבר החלה ההיערכות הצבאית לקראתה להיראות בשטח.

ב־22 בספטמבר מונה קיסינג'ר למזכיר המדינה של ארצות הברית. כבר לקראת המינוי דחק בישראל לשתף פעולה כדי לקדם משא ומתן. הוא הבהיר שלאחר הבחירות יתחיל תהליך מדיני ואף הציג מועד לפתוח בו – ינואר 1974, מיד לאחר הרכבת הממשלה החדשה בישראל.⁵⁹ לשם כך גם סוכם שב־8 בדצמבר יגיע דיין לשיחות בווינגטון.⁶⁰ גם בתקשורת דווח על כך.⁶¹ כמו לפרטים רבים מההתנהלות בערוץ החשאי, גם לפרטים חשובים משיחה זו לא יכול להיות תיעוד של האמריקנים. קיסינג'ר עצמו אישר זאת בספר שפרסם שלושים שנה מאוחר יותר.

דיניץ יצא להתייעצויות בישראל כדי לדון בהתפתחויות המדיניות הצפויות. כששב לווינגטון כבר היתה סכנת ההתלקחות במזרח התיכון מוחשית,⁶² ולתקשורת הודלף המסר: 'ישראל תנהג באווילות אם תדחה את תכנית קיסינג'ר'.⁶³ בשל כך הוזמן דיניץ ב־30 בספטמבר לפגוש ביחידות את קיסינג'ר, לראשונה כמזכיר המדינה, ומסר לו את

58 הדיווח המידי לנשיא: NA, RN, HAK Trip, Box 35 hakto 28; וכן דיווח מפורט יותר לנשיא ב־2.6.1973, NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 132.

59 הפגישה בין קיסינג'ר לדיניץ ב־10.9.1973: NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 135; וכן שלו לגזית, 10.9.1973, א"מ, לו' 887, א־4996/2; וכן על השיחה בארבע עיניים: דיניץ לגזית, 10.9.1973, אלו' 885, שם; וכן דיניץ לגזית, 23.9.1973, לו' 918, שם; וכן קיסינג'ר, שנותני בבית הלבן, עמ' 463.

60 דיניץ לגזית, 30.9.1973, א"מ, לו' 934, א־4996/2; וכן על כך במעריב, 13.9.1973, מאת סופרו המדיני; וכן הכותרת הראשית בעיתון הארץ, 17.9.1973.

61 כגון פיליפ בן, הארץ, 23.9.1973; וכן משה כרמל, 'ציפיות וחששות לקראת 1974', דבר, 26.9.1973.

62 ב־28 בספטמבר, שבוע לפי פרוץ המלחמה, נועד שר החוץ של ברית המועצות אנדריי גרומיקו עם ניקסון ועם קיסינג'ר בבית הלבן כדי להזהיר את השניים מסכנה ממשית למלחמה במזרח התיכון. רישום השיחה: NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 71. עוד קודם לכן, ב־25.9.1973, הגיע המלך חוסיין לישראל כדי להזהיר את מאיר. על הדיווח והדיון המעורב בננוע לפגישה זו ראו: אבי שליים, המלך חוסיין: ביוגרפיה פוליטית, דביר, אור יהודה 2009, עמ' 315-318; וראו גם: אריה שלו, פישלון והצלחה בהתראה, מערכות, תל אביב 2007, עמ' 108-118.

63 ציטוט ממאמר המערכת של עיתון הטיימס בלונדון, הארץ, 2.10.1973.

תגובת מאיר לדרישתו לקדם משא ומתן: 'כפי שידוע לו [לקיסינג'ר], איננו סבורים שהמצב הנוכחי [המתרחשות הצבאית] אידיאלית, אך זמן בחירות איננו נוח לדיון רציני'.⁶⁴ 'הסוס הזה נגמר', היתה התייחסותו של קיסינג'ר למשמע דברים אלו על המשך מדיניות הקיפאון של ישראל, כמו שהעבירה דיניץ לראש הממשלה. קיסינג'ר גם מצא לנכון להדגיש כי תוקף הבנות דצמבר 1971 הסתיימו וכי בינואר, לאחר הבחירות ולאחר שיתבסס בתפקידו, יתחיל במזרח התיכון עידן מדיני חדש.⁶⁵ גם על פגישה חשובה זו להבנת התנהלות ישראל לנוכח המלחמה הקרובה אין תיעוד בארכיון בארצות הברית, וגם היא איננה מוזכרת בכרך *Arab-Israeli Crisis and War, 1973* שפורסם ביולי 2011.

מסקירה זו עולים הממצאים האלה: קיסינג'ר הציע מתווה להסדר כולל בין ישראל למצרים, שהתבסס על יזמת סאדאת, וקיבל את אישורו של נשיא ארצות הברית ניקסון לקדם אותו; קיסינג'ר הציג את המתווה לישראל בערוץ החשאי שקיים עם גולדה מאיר מתוך כוונה להשיגו בשנת 1973; מאיר דחתה את הצעתו; בעקבות זאת התכוון קיסינג'ר לשוב ולקדם את המהלך מיד לאחר הבחירות בישראל.

את הממצאים האלה הגדיר בר-יוסף 'פרי יצירה' של המחבר.⁶⁶ טענותיו – כי אין כמעט בסיס בחומר הארכיוני בארצות הברית לכוונותיו של קיסינג'ר להניע מהלך מדיני לאחר הבחירות בישראל⁶⁷ וכן כי 'כל העדויות שקיפניס מביא לקיומה של התכנית הן נסיבתיות בלבד'⁶⁸ – אינן מתיישבות גם עם הממצאים האלה: דברי קיסינג'ר לנשיא⁶⁹ – 'הצעד הבא יהיה להתחיל מתקפה דיפלומטית מיד לאחר הבחירות' – ותגובת הנשיא לכך: 'אני יודע שצריך לחכות עד לאחריהן. ל-1 בנובמבר'; וכן דברי קיסינג'ר לניקסון: 'אנחנו הולכים לחוץ עליהם [to squeeze them]. אנחנו הולכים לפתוח במהלך דיפלומטי מיד לאחר הבחירות בישראל';⁷⁰ ותלונת אבא אבן לקיסינג'ר: 'אמרת ששום דבר לא יתחיל לפני נובמבר'.⁷¹ ממש ערב המלחמה החל קיסינג'ר להכין לקראת מהלך זה גם את המצרים, ובכתיבתו המאוחרת העיד על הדברים שאמר לשר החוץ של מצרים ב-5 באוקטובר 1973: 'אני חושב שדי הצלחנו בשיחותינו אתמול (על תהליך השלום שעמד להתחיל בינואר [כך במקור]) להניח בסיס לאמון הדדי, ואני מצפה לפגוש אותך כאן ולהמשיך בשיחותינו בנובמבר'.⁷²

**

64 דיניץ לראש הממשלה על פגישה עם קיסינג'ר, 30.9.1973, א"מ, לו/934, א-4996/2.

65 דיניץ לגזית על השיחה עם קיסינג'ר בארבע עיניים, 30.9.1973, א"מ, לו/937, א-4996/2. וכן לו/934, שם.

66 בר-יוסף, ביקורת ספרים על הספר 1973 הדרך למלחמה (לעיל הערה 4), עמ' 149.

67 שם.

68 בר-יוסף (לעיל הערה 2), עמ' 7.

69 NA, RN, HAK Files, Box 22, Telcon Chronological File

70 Ibid., Box 23, Telcon Chronological File

71 NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 76

72 הנרי קיסינג'ר, משבר: ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם, שלם, ירושלים, 2004, עמ' 62.

סוגיות מרכזיות שבנוגע אליהן המידע העדכני מאפשר דיון מחדש

כוונותיו, מניעיו ומהלכיו של קיסניג'ר

קיסניג'ר, הדמות המרכזית בעיצוב מדיניות החוץ והביטחון של ארצות הברית בעולם הדרו־קוטבי של שתי מעצמות־העל וביישומה, התייחס לענייני המזרח התיכון כאמצעי בניהול מדיניותו בעימות הבין־גושי. מטרתו היתה להחליש את השפעת הסובייטים באזור ולצמצמה. להוציא את אירועי ספטמבר 1970, כל עוד כיהן קיסניג'ר כיועץ לביטחון לאומי בלבד, הוא לא פעל רשמית ובגלוי בענייני המזרח התיכון. למרות זאת, הוא לא היסס לייעץ לנשיא בעניינים אלו, ובאמצעות הקשר המיוחד שהיה לו עם השגריר רבין – גם לישראל. קיסניג'ר גם ידע לנווט את ענייני המזרח התיכון על פי תפיסתו במעגל השיחות שהיתה לו בו בלעדיות – קשרי ארצות הברית עם ברית המועצות. לעמדתו – שאין לאמריקנים עניין בהסכם במזרח התיכון 'בטרם יהיו אלה העתידים להיבנות ממנו ידידיה של אמריקה ולא לקוחות של הסובייטים'⁷³ – היה משקל רב בעובדה שכל עוד ייצגו הסובייטים את העניין של המצרים, המאמצים של ראשי מחלקת המדינה וכן מאמציו של גונאר יארינג להביא להסכם במזרח התיכון לא היו תכליתיים.⁷⁴ התנגדותו למאמצים אלו סייעה לישראל לעמוד מולם. כאמור, בדצמבר 1971 עוגנה מדיניותו זו בהבנות חשאיות עם מאיר, שעיקרן קיפאון מדיני. מדיניותו של קיסניג'ר לגרום למצרים להמיר את החסות של הסובייטים בקשרים עם ארצות הברית ובתלות בה – מדיניות שתאמה את כוונותיו ואת מהלכיו של נשיא מצרים – החלה להתממש. ביולי 1972 ביסס סאדאת את יחסי מצרים וברית המועצות על בסיס שונה. הוא פנה לארצות הברית כדי שתתווך בסכסוך במזרח התיכון תוך כדי יצירת ערוץ ישיר וחשאי עם קיסניג'ר כיועץ לביטחון לאומי של הנשיא וללא ידיעת מזכיר המדינה. בשל היותו של קיסניג'ר טרוד במאמצים להשגת הסכם הפסקת האש בווייטנאם וכן בשל הבחירות בארצות הברית שהתקיימו בנובמבר 1972, הוא התפנה רק בפברואר 1973 לפגוש לראשונה את אַסמאעיל. אז גם למד עד כמה הצליחה מדיניותו לקרב את מצרים לארצות הברית.⁷⁵ בשני ימי השיחות שקיים קיסניג'ר עם אַסמאעיל בפברואר הוא שמע על יזמתו של סאדאת ועל כוונתו להגיע להסכם עם ישראל בתיווכו הבלעדי ועל דרישתו לעשות זאת עוד קודם לבחירות בישראל.

קיסניג'ר ניחן ביכולת לזהות שינויים במציאות המדינית וביכולת להתאים את מהלכיו אליהם. בשלב זה היה מפנה בעמדתו, והוא התאימה למציאות המדינית שחולל סאדאת. מסוף פברואר 1973 ראה קיסניג'ר ביזמת השלום של נשיא מצרים הישג אישי, ובהיענות ליזמה זו ראה אינטרס מדיני של ארצות הברית. פניית המצרים ישירות אליו בערוץ

73 יעקבי, *כחוט השערה*, עמ' 17. עוד על כך ראו: קיסניג'ר, *שנותיי בבית הלבן*, עמ' 371-380.

74 וונטיק ושלום, *מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע*, עמ' 172-177.

75 רבין ללשכת ראש הממשלה, 'מחשבות ראשונות בעקבות ביקורו הצפוי של איסמעיל בוויינגטון', 18.2.1973, א"מ, לו/376.

הידברות חשאי השתלבה במאמציו להחליש את מעמדם של הסובייטים באזור. במישור האישי היה עבורו הערוץ החשאי עם סאדאת הישג במאבק הפנימי מול מזכיר המדינה רוג'רס על הובלת מדיניות החוץ של ארצות הברית. קיסינג'ר גיבש מתווה לקידום יזמתו של נשיא מצרים, וקיבל מיד גם לכך את תמיכתו של הנשיא ניקסון ואף את הסכמתו לעשות זאת בערוץ שיחות חשאי, שגם הוא יוסתר ממזכיר המדינה. בתחילת מארס כבר הציג קיסינג'ר לישראל מתווה להתקדמות במשא ומתן במשך 1973 ולוח זמנים, אך שוב נתקל בהתנגדות התקיפה של מאיר.

קיסינג'ר הוביל את מדיניות הממשל בהתאם לאינטרס של ארצות הברית. לכן נדרש, עד הבחירות בישראל, להמשיך לתמוך בין קידום יזמתו של נשיא מצרים ובין התנגדותה הנחרצת של ראש ממשלת ישראל לנהל משא ומתן להשגת הסכם כולל אם לא תיענה דרישת ישראל לספח חלקים נרחבים מסיני. לדרישה זו של ישראל התנגדו האמריקנים. במציאות זו הוא ראה לנכון שלא להיקלע לפני הבחירות בישראל למשא ומתן שנדון מראש לכישלון. הוא בחר שלא להתעמת עם מאיר ולהמשיך לקיים את מחויבותו ל'הבנות דצמבר 1971'. עיקרון של ההבנות, שבעת שסוכמו תאמו את האינטרסים של שני הצדדים, היה לשמר את הקיפאון המדיני ולא לקדם מהלך מדיני הנוגד את עמדת ישראל ללא תיאום עם מאיר. עם זאת, קיסינג'ר המשיך כאמור במאמציו לשכנע את מאיר לאמץ את המתווה שלו לחבור ליזמת סאדאת, ובתוך כך המשיך לשמור על ערוץ ההידברות עם אסמאעיל תחת עינה הפקוחה של מאיר.

באפריל חזר קיסינג'ר והציג למאיר, הפעם באמצעות דיניץ, את לוח הזמנים שהיה מתאים בעיניו לקדם מהלך מדיני. הוא הקפיד להדגיש שהוא מסביר זאת פעם נוספת לאחר שחודש קודם לכן הציג לרבין את המתווה שלו להסכם. הפעם הביע התחשבות בקושי של ישראל להסכים לכך בגלוי לפני הבחירות, אבל מצא לנכון להוסיף לדבריו אזהרה שללא התקדמות יפנו המצרים לדרך הצבאית.⁷⁶

במאי, כשבוע לפני פגישתו השנייה של קיסינג'ר עם אסמאעיל, הוא הזכיר שוב למאיר, באמצעות דיניץ, את המתווה שהציג לה חודשיים קודם לכן על ידי רבין. ותהה מדוע היא מסרבת לקבלו. בשיחתו עם דיניץ הוא הבין שישראל עומדת על דרישתה לספח את השטח בסיני שנמצא ממזרח לקו אל-עריש-שארם א-שייח'.

בהיעדר נכונות של ישראל בחר קיסינג'ר להציע לאסמאעיל בפגישתם השנייה, ב-20 במאי, לקיים תהליך שיתקדם צעד אחר צעד. בראש מעייניו היה לוודא שסאדאת לא יפתח במלחמה לפני פגישת הפסגה בין ברז'נייב ובין ניקסון, שנועדה למחצית השנייה של יוני.⁷⁷

76 19.30, 11.4.1973, א"מ, ל/605, א'7052/1; וכן NA, RN, NSC Country Files, Box 135. למחרת פירט דיניץ בהרחבה על השיחה בארבע עיניים, 12.4.1973, א"מ, ל/608, א'7052/1.

77 פרוטוקול השיחות: 132, NA, RN, NSC Files HAK Files, Box 35; וכן הדיווח לנשיא, NA, RN, NSC Files, 2.6.1973, HAK Trip, Box 35, hakto 28; וכן דיווח מפורט יותר לנשיא, NA, RN, NSC Files, 2.6.1973, HAK Files, Box 132.

ביוני, לקראת מפגש הפסגה, חזר קיסנינג'ר על עיקרי המתווה שלו במזכר לנשיא ניקסון, ובו כתב: 'מטרת המשא ומתן בין מצרים לישראל היא למצוא דרך שתכיר בריבונות המצרית על סיני ותאפשר סידורי ביטחון שיסייעו לצמצם את הסכנה למלחמה'.⁷⁸ ביולי 1973 כבר ידע קיסנינג'ר שבקרוב יתמנה למזכיר המדינה. בשל אכזבת סאדאת מאי-ההתקדמות שבאה לידי ביטוי מוחשי בפגישת קיסנינג'ר-אסמאעיל במאי ובשל ההתעלמות המוחלטת כמעט מנושא המזרח התיכון בדיוני הפסגה בין ברז'נייב ובין ניקסון נהייתה הסכנה לחידוש הלחימה במזרח התיכון ממשית. קיסנינג'ר נתן את דעתו לסכנה וביקש למנוע אותה מחשש שמא תחזיר מלחמה את הסובייטים למעמד שווה לזה של האמריקנים. מיד לאחר דיוני הפסגה הוא זימן אליו לקליפורניה את דיניץ וסיפר לו על כוונתו להציע לקיים משא ומתן על בסיס נייר עמדה שידובר בו על נסיגה מלאה של ישראל.⁷⁹ להבדיל מהדברים שאמר קיסנינג'ר לדיניץ, הוא שב לחדש את הפעילות בערוץ החשאי בינו ובין סאדאת באמצע אוגוסט באמצעות תיווכו של ארדשיר זהדי, שגריר איראן בושינגטון.⁸⁰

מאמצים אלו גברו לקראת מינויו למזכיר המדינה בספטמבר 1973. כאמור, הוא הבהיר למאיר שמיד לאחר הבחירות יתחיל תהליך מואץ של משא ומתן ושדרישתה של ישראל לשינויים של ממש בגבול הבין-לאומי בינה ובין מצרים עלולה להביא לעימות בינה ובין הממשל האמריקני. קיסנינג'ר אף הציג לוח זמנים להתנהלותו של התהליך לאחר הרכבת הממשלה החדשה. כמו שכבר צוין, דברים דומים אשר לתחילת שיחות כבר בנובמבר לקראת משא ומתן שיתחיל בינואר אמר קיסנינג'ר לשר החוץ של מצרים ב-5 באוקטובר. כמו דיין ומאיר, קיסנינג'ר הופתע ב-6 באוקטובר להיווכח בסאדאת התייחס ברצינות ללוח הזמנים שהציב כדי להגיע להסכם קודם לבחירות בישראל. משנוכח שהמסלול המדיני עוד לא הניב תוצאות, וכדי להניעו, הוא מימש את האפשרות הצבאית והוציא מן הכוח לפועל את איומו לחדש את הלחימה.

בזמן המלחמה וגם אחריה התבסס הקו שהנחה את מדיניותו של קיסנינג'ר: יצירת התנאים המיטיביים להובלת משא ומתן בין ישראל ובין מצרים תוך כדי הרחקת ברית המועצות ממנו; שמירת בלעדיותה של ארצות הברית ובלעדיותו האישית בתיווך ובהובלה של שינוי דרמטי זה במציאות המדינית של המזרח התיכון; ביחסי ישראל ומדינות ערב ובמאזן הכוחות הבין-גושי.

78 מזכר מקיסנינג'ר לנשיא, 14.6.1973, NA, RN, NSC Files, HAK Files, Box 75.

79 מפגש בין דיניץ ובין קיסנינג'ר, 3.7.1973. לפרוטוקול המלא של השיחה ראו: NS Ford Library, NS adviser, Box 2 (<http://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/memcons/>), 1552592.pdf. על השיחה ביחידות: 3.7.1973, 23:45, א"מ, לו/762, א'7046/9.

80 פגישה בין קיסנינג'ר וזהדי שהתקיימה ב-15.8.1973, לקראת פגישתו של זהדי עם איסמעיל בז'נווה ב-25 באותו החודש, NA, RN, NSC Files, HAK, Box 132; וכן פגישה בין קיסנינג'ר ובין זהדי שהתקיימה במשרדו של קיסנינג'ר ב-15.9.1973, ובה דיווח זהדי לקיסנינג'ר על שיחתו עם המצרים, שם.

את פגישתו הראשונה עם סאדאת ב־7 בנובמבר 1973 במצרים הוא הגדיר 'היסטורית'. על המהלכים להסכם הפרדת הכוחות בין ישראל ובין מצרים הסכימו הסכמה מלאה שני המדינאים. יחד הם פעלו להביא גם להסכם הפרדת הכוחות בין ישראל ובין סוריה. התנהלות זו היתה ביטוי לעיקרון שעמד בבסיס יזמתו של סאדאת והיה חשוב גם לקיסינג'ר: ההסכם של ארצות הברית עם סאדאת יהיה הצעד המדיני הראשון שיסלול את הדרך למדינות ערב האחרות.

כוונותיו, מניעיו ומהלכיו של סאדאת

את המלחמה יזם סאדאת. הוא פתח בה אף על פי שהוא וראשי הצבא במצרים ידעו שבמלחמה לא יהיה אפשר להחזיר את סיני לריבונות מצרים. את החזרת סיני הוא התכוון להשיג בהסכם מדיני. לכן מוקד הדיון בכוונותיו, במניעיו ובמהלכיו של סאדאת יתבסס על השאלה המתבקשת: מדוע פתח סאדאת במלחמה באוקטובר? ובהרחבה: מדוע לא המתין סאדאת, שמטרתו היתה הסכם מדיני, עד לאחר הבחירות כדי לאפשר לקיסינג'ר לקדם משא ומתן לשלום בין ישראל ובין מצרים על בסיס עקרונות יזמתו שלו, כשבישראל תכהן ממשלה משוחררת מהקושי לדון בתקופת בחירות בהסכם שידרוש ויתורים? מזוויות ההתבוננות של הישראלים ושל האמריקנים שאלות אלו מוצדקות, אולם כדי להשיב עליהן יש לבחון את הדברים מנקודת מבטה של מצרים. יש לעמוד על מטרותיו של סאדאת, להבין את הקשיים שעמדו בפניו כדי להשיגן ולהבין את דרכו להתמודד עם קשיים אלו.

סאדאת נדרש לטפל בבעיות הקיום של מצרים ולהתמודד עם הצורך להחזיר לריבונות מצרים את השטח שכבשה ישראל ביוני 1967. פתרונו לבעיות אלו היה לקבל את תמיכתם הכלכלית והמדינית של האמריקנים ושל מדינות הנפט הקשורות עמה, ובראשן ערב הסעודית. לצורך כך יצר ביולי 1972 את התנאי ההכרחי לקבלת תמיכות אלו. הוא שינה את מערכת היחסים עם הסובייטים, ובאמצעות ה־CIA יצר ערוץ הידברות חשאי עם הבית הלבן, ישירות עם קיסינג'ר, ועקף את מחלקת המדינה. יעדו היה להגיע ב־1973 להסכם הבנות עם ארצות הברית, ועל בסיסו להגיע להסכם שלום בין מצרים ובין ישראל. הסדר חלקי של נסיגת ישראל מהתעלה ופתיחתה לשיט לא עמד עוד על הפרק מבחינתו של סאדאת. הוא הבין שהסכם כזה ינציח את הימצאותה של ישראל בחלק גדול מסיני, ולכן היה מוכן לדון בהסדר חלקי רק כחלק מהסכם כולל. סאדאת פעל בשני מסלולים בו בזמן כדי להשיג את מטרותיו: המסלול הראשון היה הידברות ישירה עם קיסינג'ר – זו התנהלה באמצעות שליחו חאפז אַסמאעיל בעשרות מסרים ושדרים ובשני מפגשים חשאיים, ב־25 וב־26 בפברואר 1973, בארצות הברית, וב־20 במאי בצרפת. המסלול השני היה צבאי – מלחמה שנועדה להניע את המהלך המדיני אם לא יניב מסלול ההידברות הישיר תוצאות. המהלך הצבאי תוכנן כמלחמה שיעדיה מוגבלים ומותאמים ליכולתה הצבאית של מצרים – חציית התעלה בחסות המטרייה של מערך טילי הקרקע-אוויר שבחזית התעלה ואחיזה בצדה המזרחי. ההנחיה לראשי הצבא להתכונן לקראת המלחמה המוגבלת ניתנה

עוד באוקטובר 1972. ראשי הצבא החלו בהכנות למלחמה, קבעו לוח זמנים להשלמתן ופעלו ללא ידיעה על קיומו של המסלול המדיני וללא תלות בו.⁸¹

בסוף בפברואר, לאחר המתנה ארוכה של שמונה חודשים, קיים אסמאעיל שני ימי מפגש עם קיסנינג'ר והציג לו את יזמתו של סאדאת. עיקרה של היזמה היה לנתק את מצרים מהתלות בערוצי הסכסוך האחרים, שבין ישראל ובין סוריה, ירדן והפלשתינים, ולהגיע בתוך כחודשיים להסכם הבנות עם ארצות הברית, שהיא תכיר בו בריבונות מצרים על סיני. בהמשך השנה, על פי יזמת סאדאת, תגענה ישראל ומצרים – בתיווכו של קיסנינג'ר – להסכם שלום. יישומו של ההסכם יתבצע בכמה שלבים, ובהם תשמור ישראל על מאחזי ביטחון בסיני, ובכלל זה בשארם-א-שייח'. אז גם שמע קיסנינג'ר את ציפיותיו של סאדאת לגבש את ההסכם עד הבחירות בישראל (אוקטובר 1973).

ב־20 במאי, לאחר המפגש הנוסף בין קיסנינג'ר ובין אסמאעיל ובעקבותיו, הבין סאדאת שערוץ ההידברות החשאי עם קיסנינג'ר אינו מניב תוצאות, והודיע לו על השהייתו.⁸² כן דיווח לו שביקש מברית המועצות לחזור ולהיות מעורבת בתהליך ולפעול כדי לקדם אותו במפגש הפסגה בין מנהיגי שתי המעצמות שנועד להתקיים בארצות הברית במחצית השנייה של חודש יוני. אולם בדיוני הפסגה תפסו ענייני המזרח התיכון מקום שולי. לא הושגה כל התקדמות בעניין הסכם בין ישראל ובין מצרים, וביולי הבין סאדאת שכדי להניע את המהלך המדיני נותר בידיו המהלך הצבאי בלבד. אז הואץ התיאום הצבאי עם הסורים,⁸³ וכך גם התיאום עם הסעודים, שנועד להפעיל את נשק הנפט בד בבד עם הלחימה ולאחריה. ב־23 באוגוסט עודכנו סאדאת ואסד אשר למועדים המועדפים על ראשי הצבאות לפתוח במלחמה,⁸⁴ וב־12 בספטמבר הם סיכמו שב־6 באוקטובר 1973 תתחיל המלחמה, שלושה שבועות בערך לפני הבחירות שנועדו להתקיים בישראל.

בהתבסס על שחזור האירועים והתיעוד המעודכן אפשר עתה להציע את ההסברים האלה לשאלה מדוע פתח סאדאת במלחמה ולא המתין עד לאחר הבחירות בישראל:

1. עוד במפגשים בסוף פברואר הדגיש אסמאעיל בפני קיסנינג'ר שלוח הזמנים של סאדאת להגיע להסכם נקבע כך שיוכל לעמוד למבחנו ולמשפטו של הציבור בישראל בעת בחירות. נקודה זו חזרה ועלתה כמה פעמים, ולקיסנינג'ר נאמרו הדברים האלה:

81 על כך ראו בהרחבה: שאולי, **הציית התעלה**; וכן Jamasi Muhammd Abd al-Ghani, *The October War: Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt*, The American University in Cairo Press, Cairo 1993. הספר תורגם לעברית (מלחמת אוקטובר 1973) ויצא במהדורה פנימית מוגבלת, בהוצאת בית הספר למודיעין של צה"ל, אב תשנ"ד, יולי 1994; וכן דני אשר, **לשבור את הקונספציה**, מערכות, תל אביב 2003.

82 שדר מאסמאעיל לקיסנינג'ר, 2.6.1973, NA, RN, NSC Files HAK Files, Box 132.

83 דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 15.

84 Mohamed Heikal, *The Road to Ramadan*, Ballantine Books, New York 1975, pp. 1-4; וכן שאולי, **הציית התעלה**, עמ' 146-147.

אני מניח שבימים הקרובים תאמר לך הגברת מאיר שבישראל תתקיימנה השנה בחירות. אבל הבחירות בישראל אינן נכנסות לשיקול שלנו. די שהמתנו עד אחר הבחירות בארצות הברית. הם [הישראלים] צריכים להביא העם את השאלות של מלחמה ושלום ונראה מה יש לעם בישראל להגיד על כך.

וכן: 'אני רוצה להעלות נקודה נוספת: הם (הישראלים) לא יכולים להעמיד את הבחירות כמעצור [לקיום המשא ומתן] [...] אנחנו עדיין רחוקים מאוד מהבחירות'. ועוד נאמר לו בהמשך המפגש: 'ברצוני להדגיש פעם נוספת את גורם הזמן, ד"ר קיסינג'ר. כלומר שחלק גדול מההסכם חייב להיות בשנת 1973 [...] צריך להביא זאת בחשבון כשאנחנו דנים בנוהלי השיחות'.⁸⁵

2. בשנים 1971 ו-1972 חווה סאדאת את כישלון הניסיונות להגיע להסכם שהובילו רוג'רס וג'וזף סיקסו והשליח מטעם האו"ם יארינג. גם בהנעת ערוץ ההידברות עם קיסינג'ר הוא נתקל בדחיות. תחילה בטיעון של הבחירות בארצות הברית, ולאחר מכן בטיעון שלוח הזמנים של קיסינג'ר עמוס. מלבד זה נדחה פעמים מספר תיאום המפגש השני בין קיסינג'ר ובין אסמאעיל. מפגש זה נועד לגבש את הסכם ההבנות בין ארצות הברית ובין מצרים. תחילה דובר שיתקיים בחודש מארס, ולאחר מכן - באפריל. הוא נדחה שוב ל-10 במאי, ובסופו של דבר התקיים רק ב-20 במאי, בלי שנעשתה לו ההכנה הנדרשת לגיבוש הסכם ההבנות. סאדאת העריך שהשהיית התהליך היתה מתואמת בין קיסינג'ר ובין מאיר, וכך גם חוסר התכליתיות בערוץ הבין-מעצמתי והרחקת נושא המזרח התיכון מסדר היום של מפגש הפסגה. הוא חשש שמא תימשך התנהלות זו גם לאחר הבחירות בישראל.

3. סאדאת לא ידע שקיסינג'ר התכוון לקדם את יזמתו וגם לא ידע שעל בסיסה הציג קיסינג'ר לפני ישראל עוד בתחילת מארס מתווה להסכם ולוח זמנים לנהל את המשא ומתן. הוא לא הכיר את פרטי המגעים והשדרים בערוץ שבין קיסינג'ר ובין ראש ממשלת ישראל. ולהבדיל ממאיר ומדיין, הוא לא ידע על כוונותיו של קיסינג'ר להתחיל מיד לאחר הבחירות בישראל בתהליך מדיני מואץ שישראל תיתבע בו לווייתורים של ממש. סאדאת גם לא ידע על כוונותיו של דיין לפעול לאחר הבחירות לקדם הסכם שעקרונותיו דומים ליזמתו שלו, ובכלל זה הכרה מלאה בריבונות מצרים על סיני.⁸⁶

4. להכנות למלחמה המוגבלת היה לוח זמנים עצמאי ולא תלוי במהלך המדיני שהתנהל בו בזמן. על פי תכניות ראשי הצבא במצרים, הן נועדו להסתיים לקראת סתיו 1973. בהתאם לכך קבעו מתכנני המלחמה את התאריכים האפשריים לפתיחתה: בין 7 ל-11

85 NA, RN, NSC Files, HAK Box 131

86 על כוונות אלו ראו: קיפניס, 1973 הדרך למלחמה, עמ' 124-125. מתבסס על מברקו של זורהלן, ממלא מקומו של שגריר ארצות הברית בתל אביב, שנושאו: מחשבותיו של דיין על אפשרות הסכם שלום עם ירדן ועם מצרים, Tel Aviv 3039, 18.5.1973, NA, GR 59 Pol 27-14 Arab-Isr.

- בספטמבר או בין 6 ל-10 באוקטובר. סאדאת היה עלול לעמוד בפני ביקורת פנימית נוקבת אילו חלפו מועדים אלו ללא פתיחה במלחמה.
5. סאדאת הכריז על שנת שלטונו הראשונה 'שנת הכרעות', בין למלחמה ובין לשלום. באוקטובר 1973 מלאו שלוש שנים לתחילת שלטונו, והוא היה מתקשה להסביר דחייה נוספת בהכרעות.
6. ב-4 בספטמבר 1973 פורסם בישראל 'מסמך גלילי', שקבע את מדיניות ההתיישבות של מפלגת העבודה ב'שטחים הכבושים'. המסמך כלל גם הקמת גוש התיישבות ישראלי בפתחת רפיח וכן את הקמתה של העיר ימית, ובה נמל גדול. הדיונים על גיבוש המסמך הובלטו באמצעי התקשורת. סאדאת ראה במסמך זה את תגובת ישראל ליוזמת השלום שלו. נראה שפרסומו היה גורם נוסף להחלטתו שלא לעצור את המלחמה כצעד שישבור את הקיפאון המדיני.
7. התיעוד המדיני והידיעות המודיעיניות מעידים שסאדאת העדיף כי הערוץ המדיני יניע את המשא ומתן, ולא להידרש לשם כך לחלופה הצבאית. כשהעביר סוכן המוסד מרואן לישראל במשך השנה התרעות על מועדים לפתיחה במלחמה, ובכללן ההתרעה שהעביר שעות אחדות לפני תחילת התקיפה, הוא סייג את האפשרות שסאדאת יממש את איומיו והדגיש כי מהלכים מדיניים שייזמו ארצות הברית, ברית המועצות או ישראל יעצרו את סאדאת מלתת את הפקודה לתקוף.⁸⁷ אמירה כזו אמר גם המלך חוסיין, שימים אחדים לאחר שנועד עם סאדאת ואסד בקהיר הגיע לישראל ונפגש עם מאיר והזהירה ממלחמה קרובה.
- גם לאחר היום הראשון של המלחמה העביר סאדאת פניות לאמריקנים בשני ערוצים חשאיים נפרדים, והביע בהן נכונות לעצור מיד את המלחמה ולדון ביזמתו להסכם שלום.⁸⁸
- לאחר המלחמה עלתה הטענה שהמלחמה נועדה להשיב למצרים ולצבאה את הכבוד ואת הגאווה שאבדו במלחמת ששת הימים בשל התבוסה הצבאית ואבדן הריבונות על סיני. אולם יש להבחין בין העובדה שסאדאת אכן הצליח לאחר המלחמה ליצור את הדימוי של
- 87 עדות זמיר ביחס לדברי מרואן אליו 14 שעות לפני המלחמה: 'במהלך השיחה סייג עצמו מרואן והוסיף: אני צריך לומר לך, אם יהיו תנאים פוליטיים או צבאיים שונים, אם יהיה שינוי מכריע וחשוב בתנאים הצבאיים או הפוליטיים, סאדאת יכול לעצור הכול'. צבי זמיר ואפרת מס, בעיניים פקוחות, כינרת זמורה ביתן, אור יהודה 2011, עמ' 148; דברים דומים אמר גם הגנרל המצרי, טהא עלי מגדוב, בן שיחו של סגן הרמטכ"ל הרצל שפיר, לדיוני הוועדה הצבאית של ועידת ז'נווה, שדנה בהסכם הפרדת הכוחות בין ישראל ובין מצרים לאחר המלחמה. דבריו נאמרו בתשובה לשאלת שפיר מה היה קורה אילו הגיבה ישראל אחרת נוכח היערכות מצרים בימים שקדמו למלחמה. סאדאת היה יכול לעצור את המהלך גם ברגע האחרון, היתה תשובתו של מגדוב. הרצאה של שפיר בכינוס באפעל בנושא הסכמי הפרדת הכוחות, 2.12.2010.
- 88 מסר מחאפז אַסמאעיל לקיסינג'ר, 7.10.1973, Box 132, NA, RN, NSC Files, HAK Files, וכן תשובת קיסינג'ר לאַסמאעיל, 8.10.1973. קיסינג'ר הזכיר בתשובתו זו את המסר שהגיע מסאדאת באמצעות איראן; וכן מסר מאַסמאעיל, 9.10.1973, ותשובת קיסינג'ר באותו היום.

ניצחון צבאי והשבת הגאווה הלאומית למצרים ובין הטענה שזו היתה מטרת המלחמה. בטענה שהמלחמה נועדה להשבת הכבוד לא ניתנה הדעת לאפשרות שמלחמה היתה עלולה להסתיים גם בתבוסה נוספת למצרים ובהרחבת כיבוש ישראל ממערב לתעלה. טענות שלאחר מעשה עולות בדרך כלל משום שלצדדים יש עניין לטפח אותן. הפעם היה בכך עניין לישראל, לסאדאת וגם לקיסינג'ר. לישראל – כדי להוכיח שהמלחמה היתה בלתי מנמעת והיתה פורצת גם לולא סרבנות ישראל לנהל משא ומתן על יזמת השלום של סאדאת; לסאדאת – כדי לדחות ביקורת מבחוץ על שלא המתין למהלך מדיני וכדי לטפח, מבית, את הדימוי של השבת הכבוד כתמורה למחיר ההפסד הצבאי במלחמה. לקיסינג'ר שימשה טענה זו להצדקת חוסר נכונותו להפעיל את מלוא השפעתו והשפעתה של ארצות הברית כדי לקדם את ההסכם המדיני קודם למלחמה.

יש קושי לקבל גם טענה שהמהלך המדיני נועד לשמש הונאה והסוואה לכוננות המלחמה. הכנות מצרים וסוריה למלחמה היו גלויות, וסאדאת לא הסתיר את כוונתו לפתוח בה אם לא תהיה התקדמות בערוץ המדיני. מסרים על כך הועברו בגלוי בתקשורת ובערוצים הדיפלומטיים השקטים. אין זה סביר שסאדאת היה מסתכן בפתיחת מלחמה אילו קידם קיסינג'ר את המהלך המדיני. מטרתו של סאדאת היתה לקבל את חסותם ואת תמיכתם של האמריקנים, ופתיחה במלחמה בזמן משא ומתן היתה יוצרת משבר אמון קשה בינו ובין הממשל. כך גם אילו נענתה ישראל ליזמתו וניהלה משא ומתן בניסיון להגיע להסכם. במלחמה תוך כדי דיונים היה סאדאת מסתכן באבדן האמון בו כשותף להסכם שלום.

**

הכוונות, המניעים והמהלכים של ישראל

בדיון בנוגע לישראל אנסה לענות לשאלה מדוע הגדיר קיסינג'ר את המלחמה: 'שיאו של כישלון הניתוח המדיני', והתכוון לכישלונה של ישראל.

התנהלות ישראל בשמונת החודשים הראשונים של 1973

שנת 1973 היתה בישראל שנת בחירות. הנהגת המדינה היתה טרודה במאבק לשמירת ההגמוניה של תנועת העבודה על מרכיביה השונים בניהול ענייני המדינה, והחלופה הפוליטית לכך היתה מימין, בראשותו של מנחם בגין. עוד באוגוסט 1970 הוביל בגין את מפלגתו גח"ל לפרוש מממשלת האחדות הלאומית בשל התנגדותו להסכם הפסקת האש עם מצרים. הסכם זה הביא לסיום 'מלחמת ההתשה' בתעלה,⁸⁹ ומאז תקף בגין את הממשלה המכהנת על נכונותה לשאת ולתת על הסכמים שבבסיסם החלטה 242. כל משא

89 דן מרגלית, שדר מהבית הלבן: עלייתה ונפילתה של ממשלת הליכוד הלאומי, אותפו, [תל אביב] 1971.

ומתן של ממשלת מאיר היה מועד להתנגדות של האופוזיציה. המאבק על ההנהגה היה גם מאבק פנימי בתוך מפלגת השלטון. מאיר, שהיתה גורם מאחד בין הפלגים השונים, סבלה מבעיות רפואיות שהכבידו עליה את ההתנהלות ושקלה שלא להמשיך בתפקידה. האפשרות של חילופי דורות בהנהגה ומחלוקת על המועמדים להחליפה תפסו מקום מרכזי בסדר היום הפוליטי.

החברה בישראל התנהלה בהרגשה שלא היה מעולם טוב יותר. הרגשה זו היתה לססמת הבחירות של מפלגת השלטון. בהיבט הכלכלי נשכחה 'תקופת המיתון'; העליונות הצבאית השרתה ביטחון; ההלם והזעזוע מהתקפת הטרור במינכן באוקטובר 1972 הועמו בעקבות פעילות הענישה של מבצעי הפיגוע ומההצלחות בכל תקרית או פעילות צבאית יוזמה של ישראל. ההרגשה הכללית בציבור, במערכת הצבאית ובהנהגה היתה שמלחמה נוספת תסתיים בניצחון דומה לניצחון במלחמת ששת הימים.

במערכת הצבאית נתנו את הדעת להתרעות המודיעיניות על חידוש הלחימה ונערכו אליה בתרגול חציית מעברי מים. ממאי עד אוגוסט 1973 השלים הצבא ביכוננות כחול-לבן את ההתכוננות למלחמה הצפויה.

את מדיניות ישראל ואת מהלכיה בהיבטים החשובים של התחום המדיני הובילה הלכה למעשה ראש הממשלה. הלכה - בהתייעצות לא רשמית עם השרים גלילי ודיין במטבח החלטה, ולמעשה - בערוץ ההידברות הישיר עם קיסנינג'ר שקיימה באמצעות רבין, ולאחר מכן באמצעות דיין.

מאיר, להבדיל מקיסנינג'ר, לא עמדה על משמעות השינוי שחל בתחילת 1973 במציאות המדינית. רבין, שהכיר את ההתרחשות המדינית באותה עת טוב יותר מכל אחד אחר, חלק על ראייתה, אבל עם סיום כהונתו במארס הרחיקה אותו מאיר מהשפעה על קבלת ההחלטות בישראל.

מאיר בחרה להמשיך להוביל את מדיניות הקיפאון והתנגדה למשא ומתן שתוצאותיו יהיו ויתור על דרישת ישראל לשינויים של ממש בגבול הבין-לאומי. התייעוד של הנחיותיה לשגריריה בווינגטון מלמד שליזמת סאדאת התייחסה בחוסר אמון. היא ראתה בו מטרד שיש לפעול להסירו והתאמצה למנוע או לעכב את ההתקדמות שביקש קיסנינג'ר להוביל בערוץ ההידברות שלו עם סאדאת. מאיר נשענה על ההבנות שסוכמו בינה ורבין קיסנינג'ר בדצמבר 1971 לשיתוף פעולה לשמירת המצב המדיני למשך שנתיים וכן על מנוף הלחץ שישראל היתה שותפה להפעלתו - הלוכי שפעל בווינגטון להכשיל את הסכם הסחר בין ארצות הברית ורבין ברית המועצות. הסכם זה היה חשוב לקיסנינג'ר לניהול מדיניותו כלפי הסובייטים. התייעוד אינו מותיר מקום לספק: מאיר העדיפה מלחמה מהסכם מדיני שמחייב נסיגה מלאה. היא גם העדיפה מלחמה ממשא ומתן בשנת בחירות. היא ידעה שתהיה זו מלחמה שמצרים תיזום, תכתיב את זמנה ואת תנאיה, וישראל תהיה מוגבלת בהיערכות המתאימה אליה.

דיין, רבין ואלון, שלוש הדמויות בעלות המעמד והניסיון בתחום הביטחון, חלקו על מדיניותה. התייעוד מלמד שאמנם דיין השלים עם סירובה של מאיר לנהל תהליך מדיני

קודם לבחירות, אולם כאמור, הוא פעל בו בזמן ובחשאי ליידע את האמריקנים על תכניתו להביא להסכם שלום שינסה להוציא מן הכוח לפועל מיד לאחר הבחירות. התיעוד מלמד גם שלקראת קיץ 1973 יצא אלון לווינגטון כדי לפגוש את קיסינג'ר ולקדם באמצעותו שני ערוצי שיחות עם מצרים: האחד להסכם חלקי, והאחר להסכם מלא. מסיבות תמוהות לא התקיימה הפגישה עם קיסינג'ר.⁹⁰

כאמור, ב-28 בפברואר 1973 השיבה ראש הממשלה בשלילה מוחלטת להצעתו של קיסינג'ר, לאחר שהוא הציג לה את משמעות השינוי במציאות המדינית וביקש שתשתף פעולה עם כוונתו לנצל את ערוץ השיחות החשאי עם סאדאת כדי להגיע להסכם בין ישראל ובין מצרים.

ב-9 במאס העביר קיסינג'ר למאיר את פרטי המתווה להסכם ואת לוח הזמנים שראה לניהול המשא ומתן להסכם. למחרת השיבה מאיר בשלילה לפנייתו לסגת מדרישת ישראל לשינויים של ממש בגבול הבין-לאומי. בכך מנעה את קיום התנאי שנדרש מקיסינג'ר כדי ליישם את כוונתיו.

ב-10 וב-11 באפריל ניסתה מאיר לעכב את תיאום הפגישה השנייה בין קיסינג'ר ובין אסמאעיל.⁹¹ שבוע לאחר מכן סיכמה, כאמור, עם דיין וגלילי יחד שגם במחיר מלחמה אין להיענות ליזמת סאדאת. השלושה גם סיכמו שלא להעלות את הנושא לדיון בממשלה. שרי הממשלה האחרים אף לא עודכנו על שהצעה ממשית כזו עומדת בפני ישראל ושקיסינג'ר תומך בה.

במאי, לקראת הפגישה השנייה של קיסינג'ר ואסמאעיל, הנחתה מאיר את דיניץ להתחמק מלתת בידי קיסינג'ר 'תחמושת' ו'צידה', כלשון ההתכתבות, שישמשו אותו להתקדם במסלול השיחות עם המצרים. כאמור, בפגישתו של דיניץ עם קיסינג'ר ולאחר ששמע ממנו פעם נוספת על המתווה שהציע להסכם בין ישראל ובין מצרים, הוא אשרר את דרישותיה של ישראל לסיפוח שטח נרחב מסיני.

ב-9 ביוני נפגשה מאיר לשיחה בארבע עיניים עם קנצלר גרמניה וילי ברנדט וביקשה ממנו: 'להגיד לסאדאת כי הוא, ברנדט, משוכנע שאנחנו באמת רוצים שלום. כי אין אנו רוצים את כל סיני, או את מחצית סיני או את מרבית סיני'.⁹² שיחה זו מודגשת כאן, שכן היא והתיעוד שלה נחשפו לאחר ארבעים שנה בידי ארכיון מדינת ישראל כדי להעיד על מאמצייה של מאיר לדון עם סאדאת על שלום. אולם נראה שהיא מעידה בעיקר על כישלונה של מאיר בהבנת המציאות המדינית, שכן קנצלר גרמניה הבין את משמעות הדברים

90 קיפניס, 1973 הדרך למלחמה, עמ' 128-129. מתבסס עלמברק מגזית לדיניץ, 12.6.1973, א"מ, ול/611, א' 4996/2; וכן על דיניץ לגזית, 12.6.1973, א"מ, לו/725; וכן שיחה עם זמיר, 19.2.2012; וכן שיחת טלפון בין קיסינג'ר ובין דיניץ, 14.6.1973, NA, RN, HAK Telcon, Box 20.

91 מגזית אל דיניץ שלך, 12.4.1973, 12:45, א"מ, לו/605, א' 7052/1.

92 נקודות משיחה בארבע עיניים בירושלים בין מאיר ובין קנצלר גרמניה וילי ברנדט, 9.6.1973, א"מ, א' 370/5.

שאמרה מאיר – היא מוכנה לדון על שלום על בסיס דרישתה שסאדאת יסכים לוותר על ריבונות מצרים בחלקים גדולים של סיני. אל בקשתה של מאיר התייחס ברנדט כטרחה חסרת תכלית. חמישה ימים לאחר מכן הוא הצטרף לראש ממשלת בריטניה ולנשיא צרפת בפנייה בכתב לנשיא ניקסון, בפנייה זו התבקש ניקסון להפעיל את השפעתו כדי להביא את הישראלים לשינוי עמדתם הנוקשה ולהסכמה להכריז על נכונות לסגת לגבול הבין-לאומי עם מצרים.⁹³ ואילו אל סאדאת נשלח מטעמו פקיד זוטרי; זה העביר את דבריה של מאיר, על פי עדותו, באירצון בולט.⁹⁴

באמצע יוני קיים קיסינג'ר מגעים עם דיניץ לתיאום עמדות עם מאיר לקראת שיחות הפסגה בין מנהיגי ברית המועצות ובין נשיא ארצות הברית. מאיר ידעה שכל התקדמות בתהליך המדיני תוביל לעימות בין העמדות של קיסינג'ר ובין עמדותיה שלה, והיא הנחתה את דיניץ כך:

אנו סומכים עליך שתמצא הצורה המתאימה לשכנע את שאול לחפש דרכים להינתק מהמסמך [הבנות בין המעצמות בנוגע להסכם בין ישראל ובין מצרים] [...] אין שום סיבה להגיע עכשיו לפרשת דרכים בינינו לבינם [האמריקנים], כפי שעלול לקרות אם יקבל מסמך זה או דומה לו גושפנקא. ראש הממשלה מבקשת משאול לעשות הכול להתנתקות מהמסמך.⁹⁵

יום למחרת חזרה להנחות את דיניץ: 'אמור לשאול שראש הממשלה התחזקה בדעתה שעליה לבקש ממנו לעשות הכול כדי שלא יתגבש מסמך משותף. ניסיונו של שאול לנסח מסמך חדש רק מוכיח לנו כמה מסוכן עניין זה'.⁹⁶

כאמור, ב־30 בספטמבר, שישה ימים לפני פרוץ המלחמה, קיבל קיסינג'ר עוד פעם את תשובתה השלילית של מאיר לדרישתו להתחיל מיד במשא ומתן. את תשובתה השלילית תלתה מאיר בבחירות הקרובות. קיסינג'ר הבהיר לה בתשובתו שתמה תקופת התיאום לשמירת הקיפאון המדיני, וכאמור בלשון הדיווח – 'הסוס הזה נגמר'.

93 מכתב מראש ממשלת בריטניה לנשיא, NA, RN, Pres. Cor. U.K., Box 764, 14.6.1973; וכן דיווחו של דיניץ לראש הממשלה על מכתב זה, 15.6.1973, א"מ, ול/730, א' 7052/3.

94 ג'י צורף ומיכאל וולפסון (עורכים), פרסום לרגל מלאות ארבעים שנה לביקורו ההיסטורי של קנצלר גרמניה המערבית וילי ברנדט בישראל (פורסם ב־9.6.2013, אוחר ב־15.2.2016) <http://www.archives.gov.il/archivegov/pirsumyginzach/historicalpublications/brandgermanydoclist.html>

95 גזית לדיניץ, 14.6.1973, 20:00, א"מ, ול/618, א' 4996/2. באותם ימים חלתה ראש הממשלה ונמסר שהיא ביטלה את פגישותיה. עם זאת, מהשדרים שעברו עולה כי היא המשיכה לעסוק בהתנהלות החשאית עם קיסינג'ר ובכלל הקשור לפעילות ישראל לקראת מפגש הפסגה בארצות הברית.

96 מגזית אל דיניץ, 15.6.1973, 17:00, א"מ, ול/628, א' 4996/2.

התנהלות ישראל בחודש ספטמבר ובימים ובשעות שקדמו למלחמה

בספטמבר החלו להיות תכופים ותקיפים המסרים מקיסנינג'ר לישראל על שעליה להיערך למהלכים מדיניים. חילוקי הדעות עם הבית הלבן ועם מחלקת המדינה, שני גופי הממשל שקיסנינג'ר הוביל מאותה עת את מדיניותם, איימו לפגוע במפלגת השלטון בבחירות. בו בזמן, במישור הצבאי, החלה להיווצר מתיחות באזור. תחילה, ב-13 בספטמבר, באירוע החריג של התקרית האווירית בצפון סוריה, שאז הופלו 12 מיגים; ובימים שלאחר מכן, בהיערכות כוחות מצרים וסוריה כפועל יוצא מהחלטת סאדאת ואסד על מועד המלחמה. בימים ההם היה דיין היחיד שהיו לו המידע המדיני והמידע הצבאי וכן היכולת לנתח אותם. כבר ארבעה חודשים קודם לכן, ב-21 במאי, הוא היטיב לעשות זאת ואמר לרמטכ"ל ולאנשי המטה הכללי: 'ג'נטלמנים תתכוננו למלחמה' וכן: 'בחצי השני של הקיץ הזה'.⁹⁷ אולם עתה, כשהתייחס דיין לדיווחים על היערכות המצרים והסורים למלחמה, הוא אמר דברים אחרים בשתי הזדמנויות: ב-24 בספטמבר הוא אמר: 'יש מקום לחשוב כי מדינות ערב יעדיפו עתה סיבוב מדיני נוסף על סיבוב צבאי'. שבוע מאוחר יותר, חמישה ימים לפני פרוץ המלחמה, אמר דברים דומים: 'הערבים מדברים ומדברים, אבל לא יורים הרבה. יש דבר כזה [...] בדרך לשלום, או לפחות לאי חידוש המלחמה, אני מצפה שתהיה מין דעיכה כזו של האיבה, או לא ליבוי למצב אקטיבי'.⁹⁸ משמעות הדברים ברורה – דיין העריך כי הסבירות שתפרוץ מלחמה נמוכה. לדבריו, לסאדאת, להבדיל מאסד, יש כוונות מדיניות ומטרות להחזיר במהלך מדיני את השטח שנכבש, ולכן לא יפתח עתה במלחמה. שלא כמו אמ"ן, אשר ביסס את הערכתו לסבירות נמוכה למלחמה על נתונים צבאיים, דיין ביסס את הערכתו על שיקול דעת מדיני. על הערכתו של דיין אמרה מאיר: 'אני מקבלת במאה אחוז את הקונספציה הזאת'.⁹⁹ דיין חזר על ההבחנה בין כוונותיה של מצרים ובין כוונותיה של סוריה גם בעדותו בוועדת אגרנט. כך הוא אמר: 'ההנחה שלי הייתה שסוריה עלולה לעשות פעולה נפרדת, אבל זו לא תהיה מלחמה כוללת. ולגבי מצרים היו שלושה סימנים של אי כניסה למלחמה'.¹⁰⁰

הערכת אמ"ן על סבירות נמוכה למלחמה השפיעה מעט מאוד על קבלת ההחלטות של מאיר ושל דיין. הם שמעו את הערכת אמ"ן: 'מבחינה מבצעית הם יכולים, באמצעות מערך זה, ללכת בהחלט למתקפה'.¹⁰¹ אולם התנהלותם בימים שקדמו למלחמה התבססה בעיקר על שיקולים מדיניים ופוליטיים פנימיים, ואלו הם:

- 97 בראון, משה דיין, עמ' 28. מתבסס על רישום דיון בישיבת המטכ"ל בהשתתפות דיין, 21.5.1973.
 98 ברטוב, דדו, עמ' 317.
 99 דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 19. דברי מאיר בתגובה לניתוח המצב של דיין בפגישת 'המטבח' בבית ראש הממשלה, 3.10.1973.
 100 עדות דיין בוועדת אגרנט, אתר האינטרנט של ארכיון המדינה: <http://goo.gl/ZMIX8y> (אוהזר ב-15.2.2016).
 101 דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 17.

1. מטרת סאדאת מדינית, ולכן קיימת 'סבירות נמוכה' שיתקוף.
 2. כוונותיו של קיסינג'ר הן להוביל מהלכים מדיניים מיד לאחר הבחירות. מהלכים אלו יתנו מענה למטרות סאדאת.
 3. דיין היה ערוך להוביל מיד לאחר הבחירות. גם מהלך מדיני זה תאם את ציפיותיו של סאדאת.
 4. ישראל היתה מחויבת לדבריו של קיסינג'ר כשתואמו ההבנות בינו ובין מאיר בדצמבר 1971: אם יממש סאדאת את איומו ויערך לתקוף את ישראל, על ישראל להמתין יותר משעתיים לפני שתגיב ('תחכו יותר משעתיים').
 5. אמנם בישראל היו בטוחים מה תהיינה תוצאות המלחמה אם תפרוץ, אבל מאיר, דיין וגלילי לא רצו מלחמה באוקטובר. לכן המסרים לאמריקנים, לרמטכ"ל ולתקשורת היו במגמת הרגעה. עורכי העיתונים והכתבים התבקשו שלא לפרסם בעיתונות על אודות המתיחות בתעלה ובגולן. השיקולים המדיניים להרגיע את המתיחות היו כדי שקיסינג'ר, שכבר כיהן אז גם כמזכיר המדינה, לא ייזום מהלך מדיני מידי. השיקולים הפוליטיים הפנימיים היו להימנע מהסלמת המתיחות ערב בחירות. על רקע תעמולה המסבירה שמצבה של ישראל לא היה מעולם בטוח יותר, הם רצו להימנע מבחירות שתתקיימנה בצל סכנת המלחמה, שאז מערך המילואים מגויס והמשק משותק. גם בשעות שלפני המלחמה העדיפו מאיר, דיין וגלילי לנהל את המשבר במהלך דיפלומטי שקט באמצעות קיסינג'ר, מהלך שיתבסס על עליונות צבאית של ישראל ועל יכולת ההרתעה שלה, על פני היערכות צבאית מתאימה שהיתה עלולה להביא לפרסום המתיחות, להסלימה ולפגוע בתחושת הביטחון של הציבור.
 6. גיוס מילואים בהיקף נרחב, שהיה נותן מענה צבאי להיערכות המצרים והסורים, היה עלול להרתיע אותם מלתקוף, אבל היה יוצר מצב חדש שדומה ל'תקופת ההמתנה' אשר קדמה למלחמת ששת הימים. מצב זה הוביל את ישראל ליזום את פתיחת המלחמה. הפעם, להבדיל מ-1967, עלולה היתה ישראל לשלם על כך, לתפיסתה, מחיר מדיני כבד.
- דיין ביסס את הערכתו גם על המידע המודיעיני שעמד לרשותו:
1. המידע שמסר מרואן בתחילת ספטמבר ועל בסיסו העריך זמיר: 'שאם אנו עוסקים במסגרת הערכה לשנה, אז הנטייה שלהם היא לא הולכת דווקא ללחימה'.¹⁰²
 2. כשהתריע חוסיין, עשרה ימים לפני המלחמה, שהיא עומדת לפרוץ, הוא ציין שהתפתחויות מדיניות יכולות למנוע אותה.
 3. כל ימי המתיחות עד יום חמישי בלילה לא העביר סוכן המוסד מרואן כל ידיעה על מלחמה קרובה. בהתקשרות ביום חמישי בלילה עדכן על הכנות למלחמה, אבל ללא ציון מועד קרוב. בקשתו להיפגש עם ראש המוסד בחצות שבין יום שישי לשבת לא העידה על מלחמה בשעות הקרובות.

4. בשעות הבוקר של יום שישי, יום לפני פרוץ המלחמה, שמע דיין מראש אמ"ן אלי זעירא שאין דיווח חריג בערוצי ההאזנה שזכו לכינוי 'האמצעים המיוחדים'. לאמצעים אלו ייחסו במערכת הביטחון משקל רב ביכולת לקבל התרעה מוקדמת למלחמה. במשך שנים חזרה ונשנתה הטענה שזעירא הטעה את דיין, ולא דיווח אמת כשאמר לו ש'האמצעים המיוחדים' פועלים.¹⁰³ לרבים אכן היה נוח, לאחר המלחמה, לדבוק בהסבר שאותם אמצעים לא פעלו, אולם התייעוד סותר טענה שגויה זו. מסמך הדיווח של המפעילים מפרט שבעת הדיווח של זעירא לדיין הם אכן פעלו שעות רבות ולא קלטו כל מידע שהתייחס לפעילות צבאית של ממש.¹⁰⁴ ביום שישי 5 באוקטובר ידע דיין ש'האמצעים המיוחדים' פועלים ואינם מעידים על מלחמה קרובה.

על בסיס כל אלה אישר דיין ערב יום הכיפורים את תכנית היערכות הכוחות בגולן ובתעלה ליום המחרת, שהציג בפניו הרמטכ"ל. לאלעזר, שהדגיש בתחילת ההתייעצות כי לנוכח תמונת המצב הוא 'הולך על דרך ההחמרה', אמר דיין בסיכום ההתייעצות 'ליום הכיפור הזה, כל מה שעשית – זה טוב ויפה'.¹⁰⁵

5. דיין, כמו מאיר, ידע בבוקר המלחמה שגם בידיעה שהעביר זמיר על שבסוף היום תפרוץ מלחמה נכלל הסייג שסאדאת יחזור בו אם תהיינה התפתחויות מדיניות.

בלי לערער על כשלים בהיערכות הצבא לפתיחת המלחמה ובניהולה, התייעוד החדש מלמד על הנסיבות שיצרה המערכת המדינית. נסיבות אלו הקשו על הצבא למצות את הכוח שעמד לרשותו ותרמו לקשייו לעמוד בציפיות שהציב לעצמו ולמערכת המדינית בנוגע ליכולתו מכיוון שהטילו עליו כמה אילוצים, ואלו הם:

1. מלחמה שתפתח ביזמת האויב. גם אילו התקבלה התרעה מתאימה, כמו שקיפו כולם לקבל, לא היה ניתן אישור לא לתקיפה אווירית מקדימה ולא לגיוס מילואים בהיקף נרחב, שכן 'גיוס מילואים זה אקט של מלחמה' – דברי דיין לרמטכ"ל ב־5 וב־6 באוקטובר, כאמור.

2. ההנחיה להגן על קו המים בתעלה. הנחיה זו נבעה משיקול מדיני והיתה שנויה במחלוקת בין אנשי הצבא.

אמנם מפקדי הצבא ידעו כי ייתכן שיעמדו בפני שני האילוצים האלה, אולם הם לא הפנימו את מלוא משמעותם. בעיקר הם לא הפנימו את המשמעות של מסירת פתיחת המלחמה לזימת האויב.

103 אורי בר־יוסף, 'אי הפעלת "אמצעי האיסוף המיוחדים" והכשל המודיעיני במלחמת יום הכיפורים: מבט חדש', קלע דוד, 448 (1.12.2012), עמ' 46.

104 עדיין המסמך חסוי, אולם הוא הובא לידיעת הציבור בידי אמיר אורן, הארץ, 21.6.2013. על הפרטים שבמסמך: קיפניס (לעיל הערה 3), עמ' 221–222; וכן הנ"ל, 1973 הדרך למלחמה.

105 דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 23. דבריו בהתייעצות ב־5.10.1973.

מקומו של המודיעין בקבלת ההחלטות

כישלון המודיעין במתן התרעה למלחמה אינו דרוש הוכחה. זו ניתנה ב־6 באוקטובר בצהריים. יותר מכול בלט כישלונם של ראש אמ"ן ושל אנשי המחקר. הקושי להכיל את ההלם, את הקשיים בניהול המלחמה ואת תוצאותיה זימן בטבעיות את הצטדקותם של רבים והביא להטלת האשמות מהאחד על האחר. מכיוון שכישלון המודיעין היה גלוי לעין, ראו בו רבים את הסיבה לפרוץ המלחמה ולקשיים בניהולה. העברת החקירה לידי מערכת המשפט החריפה מגמה זו, והכתיבה המוקדמת, שבחנה את האירועים בהתבוננות צרה ועל בסיס מידע חלקי בלבד, העצימה אותה וביססה גרטיב זה לשנים רבות. העיסוק בכישלון המודיעין חרג מהנדרש להפקת לקחים ארגוניים, והתפתח למאבק אישי על מאפייניו – הצגה בררנית, מוטה או שגויה, של העובדות. לא מעט תרמה לכך העובדה שהתנהלות המוסד לא נבחנה כלל. רבים העדיפו לקבע ולשמר את כישלון ראש אמ"ן כהסבר העיקרי לכלל הכישלונות.

ההתייחסות למודיעין צריכה להיבחן בשני משורים. האחד – ניתוח הסיבות לכשלים. לשם כך נדרש תחקיר מקצועי ולא תלוי של כל מערכי המודיעין, ובכלל זה המוסד, וככל שיהיה רחוק מעיני הציבור, כן ייתכן שיהיה מעמיק ומועיל יותר. האחר – מקומו של כישלון המודיעין במערכת השיקולים של מקבלי ההחלטות. בחינה זו היא עניין למחקר ההיסטורי.

המפנה במחקר, המאפשר לבחון את מכלול האירועים שקדמו למלחמה כמחקר היסטורי, מעמיד את ההתנהלות המדינית במרכזו. בחינה זו מקטינה את מקומו של כישלון המודיעין בהתנהלות ישראל למלחמה ומלמדת שכישלוננו השפיע רק מעט על קבלת ההחלטות. גם מקבלי ההחלטות, ובראשם דיין, העריכו סבירות נמוכה למלחמה, אולם הם עשו זאת על בסיס הערכה מדינית, והחלטותיהם התבססו על מערכת שיקולים פוליטיים פנימיים ושיקולים מדיניים. ההתפתחות במחקר מאפשרת גם לבחון בחינה מעמיקה יותר ונטולת פניות את המודיעין ואת מגבלותיו. היא מאפשרת להפיק את הלקח המערכתי החשוב שהחמיצה הכתיבה המוקדמת והעיסוק בנושא שנגזר ממנה – הצורך להבין ולהפנים שגם מערכת מודיעין טובה לא בהכרח תספק התרעה, הערכה מדויקת או הבנת כוונות. סביר כי הפתעה שמתוכננת היטב תצליח אם היא נשענת על תכנית הונאה מוצלחת, כמו שהכינו המצרים וכמו שיישמו אותה בהצלחה.

כמה דוגמאות לכך:

1. לישראל היו מקורות מידע: אנושיים, נצפים ואלחוטיים טובים. הקושי היה לנתח את המידע בראייה כוללת שמשלבת ומשקללת מידע צבאי עם מידע מדיני. נתוני המודיעין הצבאי והערכותיו הם רק מרכיב אחד בהערכה הלאומית ובמערכת השיקולים של מקבלי ההחלטות. על מקבלי ההחלטות להכיר בכך ולדעת להפנים שהמודיעין עלול להיכשל בהערכה או בפרשנות למידע שבידו.
2. מקורות שנחשבים טובים עלולים לספק מידע שגוי או מטעה. סוכן המוסד מרואן, אף על פי שהיו אשר הגדירוהו כמקור המידע הטוב ביותר שהיה לישראל, העביר

- בחודשים שקדמו למלחמה התרעות ממוקדות על שמצרים תפתח במלחמה. התרעות אלו, שניתנו שבועות אחדים מראש, לא התממשו, אבל הטריחו את מקבלי ההחלטות ואת הצבא.
- ההנחה שסאדאת ידע כי מרואן מעביר מידע לישראל קיבלה לאחורונה חיזוק מתייעוד אחר שמלמד שבחודש מארס 1972 עדכן קיסינג'ר את הסובייטים שישראל מקבלת מידע רגיש מסביבתו הקרובה של סאדאת.¹⁰⁶ בלי לעסוק בדיון אם היה מרואן 'סוכן כפול', הכתיבה האפולוגטית בנוגע אליו הובילה לצורך להאדיר אותו.¹⁰⁷
3. הדיווח אשר התקבל ממרואן בתחילת ספטמבר, שעל פיו, כאמור, העריך זמיר כי בשנה הקרובה לא תהיה מלחמה, היה מטעה. על כך קבעה ועדת אגרנט בנוגע לזמיר: 'לא היה בדעתו לומר בזה שהוא התריע בספטמבר ובתחילת אוקטובר כי מלחמה עומדת לפרוץ בקרוב'.¹⁰⁸
4. גם היעדר דיווח ממרואן בימים שלפני המלחמה היה מטעה. למרות ריבוי סימני המלחמה, למרות היערכותם של המצרים ושל הסורים ולמרות הציפיות לקבל התרעה על המלחמה מסוכן כמו מרואן, עד יום חמישי בלילה שלפני המלחמה לא הגיעה התרעה ממנו. ב-3 באוקטובר אמר הרמטכ"ל: 'מחכים לאינדיקציות נוספות'. ועוד אמר יומיים לאחר מכן: 'מדי פעם בפעם ידענו גם תאריכים. מה שידענו על תאריכים קודמים, היה יותר מעשי מהיום'.¹⁰⁹ אין צורך לדון בשאלה אם היה מרואן 'סוכן כפול' כדי לקבוע שהכשל הוא הפיתוי להישען יתר על המידה על מקור מודיעין שנחשב אמין.
5. כשכבר הגיעה ממרואן ההתרעה המאוחרת, היא היתה כללית ולא ממוקדת. בשל כך קהתה הרגשת הדחיפות של ראש המוסד. התרעה ממוקדת על יום המלחמה ניתנה רק 11 שעות קודם לתקיפה, ובה היה מידע שגוי על שעת הפתיחה. מידע מטעה זה היה גורם בעל משקל להתנהלות התזזיתית של כוחות היבשה ושל חיל האוויר בתחילת המלחמה.
6. מאמצים ואמצעים רבים הושקעו באותם 'אמצעים מיוחדים', אולם המצרים, כדי להסתיר את כוונותיהם, יצאו למלחמה בסיומו של תרגיל גלוי שהתקיים החל ב-1 באוקטובר ועמד להסתיים ב-7 באוקטובר. באותה עת סימנו כל מקורות ההאזנה האחרים מלחמה, אולם דווקא כשהופעלו 'האמצעים המיוחדים' לא נקלט המידע שלקבלתו ייעדו אותם. השיקול מתי להשתמש באותם אמצעים ועד כמה להשתמש בהם היה מורכב. כמה חודשים קודם לכן חשפו המצרים את אחת המערכות של 'האמצעים המיוחדים' וידעו

106 פגישת קיסינג'ר דוברינין 17.3.1972, Dubrynin/Kissinger, Box 493, NA, RN, NSC Files, 1972, vol. 10.

107 אורי בר-יוסף, המלאך, כינרת זמורה ביתן, אור יהודה 2010; וכן זמיר ומס, בעיניים פקוחות.

108 דוח ועדת אגרנט (לעיל הערה 6), עמ' 168.

109 בר-יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 279.

על יכולת ההאזנה של ישראל. ייתכן שמסיבה זו הם נמנעו מלהשתמש בקווים שהניחו כי הישראלים מאזינים בהם. יש יסוד להניח כי ככל ש'האמצעים המיוחדים' היו פועלים זמן רב יותר, כן היה בכך רק כדי לחזק את ההערכה בישראל שאין למצרים כוונות מלחמה.¹¹⁰

הליקח החשוב מהעובדה ש'האמצעים המיוחדים' לא סיפקו את שציפו מהם הוא שלמקבלי ההחלטות אסור להתפתות ולחשוב כי בידם פוליסת ביטוח לקבלת התרעה מוקדמת.

7. בישראל הכירו את תכנית המלחמה המורחבת של מצרים, ובכללה פריצה לעבר המעברים. ביצועה של התכנית הותנה בהשלמת הצטיידות מתאימה. התניה זו כונתה לימים 'הקונספציה'. באוקטובר 1972 שונתה גישתם של המצרים למלחמה, והם תכננו לכבוש שטח מוגבל בלבד ממזרח לתעלה.¹¹¹ השלמת ההצטיידות חדלה להיות תנאי ליציאה למלחמה, אך לישראל לא הגיע מידע על שינוי התכנית. אף שלא הושלם תהליך ההצטיידות, קיבלה ישראל התרעות על מועדים שונים שתיפתח בהם מלחמה. התרעות אלו לא התממשו לבסוף. לכן שלל אמ"ן בכל המקרים את האפשרות שמצרים עומדת לתקוף. מי שחלק עליו היה דווקא דיין. גם הוא העריך שאין בכוונת המצרים לתקוף, אבל הוא חלק על זעירא בעניין הנימוק לכך. זעירא ביסס את הערכתו על הניתוח הצבאי, ודיין ביסס אותה על הניתוח המדיני, ולכן העריך שאכן, סאדאת יפתח במלחמה, אבל יסתפק בכיבוש שטח קטן ממזרח לתעלה. כדבריו: 'יש לי הערכה שונה משלו [של ראש אמ"ן], הם חושבים שהם ישיגו משהו, והם מוכנים לשלם עבור זאת [...] אני חושב שהמטרה שלהם בהמשך המלחמה היא הישגים מדיניים [...] המצרים מניחים שבסופו של דבר, כאשר הפעולה תיגמר, הם יצליחו להציב מדרך כף רגל בגדה המזרחית של התעלה.'¹¹² על בסיס הניתוח המדיני הורה דיין לרמטכ"ל להיערך למלחמה לאחר יוני 1973, לאחר מפגש הפסגה בין ברז'נייב ובין ניקסון.

8. נראה שהשינוי בשעת הפתיחה של המלחמה היה מהלך הונאה נוסף של המצרים. על פי תכנית המלחמה של מצרים, שהכירו בישראל, כוונת המצרים היתה לפתוח במלחמה לקראת השקיעה. מרואן חזר ואישר זאת, באמצעות זמיר, שעות אחדות לפני המלחמה. אולם כידוע, התקיפה התחילה לפני השעה 14:00. במשך שנים רבות הוסבר שינוי שעת התקיפה בהעדפת המצרים לתקוף לקראת השקיעה כדי להגביל את יכולת

110 אמנון לורד, 'יום מלחמת '73', 5.7.2013. nrg. יום עיון על 'האמצעים המיוחדים'. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/487/167.html> (אוחזר ב9.3.2016). לורד מצטט את נעם שפירא, הקצין שהיה אחראי להפעלת האמצעים המיוחדים ו'ביטל את ההנחה שלאמצעים המיוחדים הייתה חשיבות מכרעת בהערכת המודיעין' ואמר: 'גם אם האמצעים היו עובדים, ואני הייתי אמור להיות זה שנהנה מהחומר שלהם, ספק אם היו משנים את הקונספציה', ואשר לעדויות דיין, אלעזר, גלילי ואלון בוועדת אגרנט אמר: 'הדרג המדיני עשה הצגה יפה מאוד'.

111 אשר, 'לשבור את הקונספציה', עמ' 132-141.

112 דבריו בישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 22.5.1973. בראון, משה דיין, עמ' 29.

הראייה של הישראלים המתבוננים מערבה. מאותה הסיבה רצתה סוריה שהמלחמה תתחיל בבוקר. ב־3 באוקטובר הגיע אֶסמאעיל עלי, שר ההגנה של מצרים, לדמשק לתיאומים אחרונים לקראת המלחמה, וכפשרה הוחלט לפתוח במלחמה בצהריים. ייתכן שיתברר כי הסבר זה, אשר קנה לו אחיזה בכתיבה המוקדמת, שגוי, שכן ב־7 בדצמבר 1973, חודש וחצי בלבד לאחר סיום המלחמה, פרסם הייכל, עורכו של העיתון המצרי **אל־אהראם** ומקורב לסאדאת, את הידיעה הזאת: 'על פי התכנית צריכה הייתה המלחמה לפרוץ בין השמשות, אולם השעה הוקדמה על ידי הפיקוד העליון הצבאי משום שישראל קיבלה בארבעה באוקטובר בערב מידע על שעת האפס'.¹¹³ שתי שאלות מתעוררות: האחת – מניין להיכל לדעת, חודש וחצי בלבד לאחר המלחמה, שישראל קיבלה ב־4 באוקטובר בערב התרעה על פרוץ המלחמה? האחרת – איך ידעו המצרים ב־3 באוקטובר שישראל תקבל למחרת בערב מידע על המלחמה?

9. המידע שעמד לרשות גורמי ההערכה של המודיעין בישראל על פעולות המצרים הצטמצם לערוץ הצבאי. הצבא והמודיעין התמקדו במישור הצבאי – במלחמה, ולא בכוונות המדיניות. הערוץ המדיני התקיים בעשרות שדרים, פגישות ושיחות טלפון. אלעזר, זעירא וזמיר ידעו שמתנהל ערוץ כזה, אבל הם לא הכירו את הפרטים שעברו בו. לכן גם לא הכירו את לוח הזמנים שהגדיר סאדאת להתקדמות בערוץ המדיני, זה שהוצג לקיסינג'ר ובאמצעותו לישראל: באביב – הגעה להסכם עקרונית בין מצרים ובין ארצות הברית; עד הסתיו – יישום חלקי שלו ובו בזמן משא ומתן עם ישראל על פרטי ההסכם המלא. מועד אולטימטום מרומז זה היה סמוי מעינו של המודיעין, אבל ידוע וגלוי למאיר ולדיין.

הפרשנות שלפיה כישלון המודיעין הוא הסיבה הבלעדית או העיקרית לפרוץ המלחמה ולדרך שהתנהלה בה איננה עומדת במבחן המחקר ההיסטורי. הניסיון לדבוק בקונספציה זו ולהתעלם משפע המידע העומד היום לרשות החוקרים פוגע ביכולת להפיק את הלקחים הנדרשים.

סוף דבר

מלחמת יום הכיפורים פרצה משלא נענתה יזמתו של סאדאת להגיע להסכם שלום בין ישראל ובין מצרים עד חודש ספטמבר 1973. בד בבד עם היזמה המדינית נערכה מצרים למלחמה. סאדאת פתח במלחמה, בתיאום עם הסורים, כחלופה שתניע את התהליך המדיני. האירועים והתהליכים שהתרחשו לאחר המלחמה, ולא נידונו במאמר זה, נותנים משנה תוקף לדין על הכוונות, על המניעים ועל התנהלות הגורמים המרכזיים בדרך אל המלחמה ומאפשרים לבחון באיזו מידה השיגו את מטרותיהם. ניסיון להשיב לשאלה מדוע חזרו

שבויי המלחמה הישראלים ממצרים בנובמבר 1973 והשבויים שהיו בסוריה רק ביוני 1974 יוביל לעקרונות שעמדו בבסיס יזמתו של סאדאת בפברואר 1973: תחילה הבנות בין מצרים ובין ארצות הברית; לאחר מכן שילובה של ישראל במשא ומתן שיתנהל בתיווך בלעדי של ארצות הברית באמצעות קיסינג'ור; הצגת הישגיה של מצרים בהסכם שיושג כדוגמה למדינות ערב האחרות; יישום ההסכם בשלבים.

כמו שצפה ותכנן סאדאת, המלחמה הניעה תהליך שבסופו הושגו יעדיו המדיניים: לחדש את יחסי ארצות הברית ומצרים; להמיר את חסות הסובייטים ואת סיועם, שבעזרתם ניהל את המלחמה, בחסות מדינית של ארצות הברית ובסיוע ובתמיכה צבאית וכלכלית שלה ושל בעלות בריתה בעולם הערבי, ובראשן ערב הסעודית; להחזיר את חצי האי סיני במלואו לריבונות מצרים מכוח הסכם שלום עם ישראל, שיושג בלי שיעכבו אותו ערוצי הסכסוך האחרים. 'השלום הקר', המגדיר את יחסי מצרים וישראל, הוא התחליף המעשי ל'מצב של שלום' שהציע סאדאת כשלב של שלום שהוא פחות משלום מלא, ונועד, לדברי סאדאת, לשרור בין ישראל ובין מצרים עד שיושגו הסכמי שלום בין ישראל ובין מדינות ערב האחרות ויושג פתרון מוסכם בעניין הפלשתינים.

לסוריה, להבדיל ממצרים, לא היתה כל כוונה לנהל משא ומתן לשלום. היא לא יזמה את המלחמה אלא הצטרפה ליזמה של מצרים כדי להחזיר לריבונותה את הגולן או חלק ממנו במהלך צבאי. למרות תבוסתה הצבאית של סוריה, היא זכתה לתמורה מדינית – הסכם לנסיגת ישראל משטח שכבשה ביוני 1967, ובכלל זה מהעיר קוניטרה. במידה רבה היה זה בזכות סאדאת, שהיה מיד לאחר המלחמה לבעל ברית לקיסינג'ור ולשותף אינטימי למהלכיו. את הסכם הפרדת הכוחות בין ישראל ובין סוריה, שנחתם כחצי שנה לאחר ההסכם בין ישראל ובין מצרים, תיאמו מראש סאדאת וקיסינג'ור. הסכם זה אפשר לממש ולהמשיך עיקרון חשוב ביזמתו של סאדאת – מצרים תתקדם להסכם עם ישראל צעד אחד לפני המדינות האחרות ותפרוץ את הדרך להחזיר גם להן, בהסכם, את הריבונות על השטח שאיבדו ביוני 1967. הסכם הפרדת הכוחות בין סוריה ובין ישראל שנחתם ב-31 במאי 1974 נדרש לסאדאת ולקיסינג'ור כדי להמשיך לקדם הסכמים נוספים בין מצרים ובין ישראל.

בראשית נובמבר, ימים מספר לאחר המלחמה, הגיע קיסינג'ור למזרח התיכון והשקיע את כל מרצו וכישוריו לקדם תהליך מדיני. פגישתו עם סאדאת במצרים התנהלה ביחידות. אנשי צוותו הקרובים שנלוו אליו העידו כי ידעו מעט על פרטי השיחה, אבל העריכו שקיסינג'ור וסאדאת גיבשו בה את העקרונות ואת קווי הפעולה לתהליך המדיני שיביא למימוש יזמת סאדאת.¹¹⁴ קיסינג'ור הגדיר את הפגישה כאחת החשובות שניהל כמדינאי. בהתנהלותו לאחר הפגישה הוא המחיש את המונח 'תהליך מדיני מואץ', שדיבר עליו לפני

114 שיחה זו לא תועדה. שיחותיי עם האל סונדרס ועם ביל קוונדט, שליוו את קיסינג'ור בחמשת מסעות הדילוגים שניהל באזור בתקופה שבין נובמבר 1973 למאי 1974. סונדרס נלווה לקיסינג'ור לפגישה במצרים, אבל לא הצטרף לשיחה. קוונדט שהה באותה עת בישראל בהכנות לפגישותיו של קיסינג'ור.

המלחמה. בהתנהלותו השיג את מטרתה של ארצות הברית: להחליש את מעמדה של ברית המועצות במזרח התיכון. הוא עשה את מצרים לבעלת בריתה של ארצות הברית ומילא בבלעדיות וללא הסובייטים את תפקיד המתווך.

ישראל, שעל פי מודדים צבאיים ניצחה במערכה הצבאית, לא השיגה את היעד המדיני שבעבורו היתה מוכנה לנהל מלחמה שאת זמנה ואת תנאיה יכתיב הצד האחר. יעד זה – שינוי של ממש בגבול הקבע בינה ובין מצרים – היה סיפוח לישראל של רצועת שטח גדולה של חצי האי סיני. האמונה שעליונות צבאית והרתעה צבאית של ישראל יאפשרו סיפוח כזה נמוגה. עוד נמוגו האמונות שעליונות והרתעה צבאיים ימנעו אבדן שליטה על המצויאות הביטחוניות וימנעו תהליך מדיני בתנאים שאינם מתאימים לישראל. בשנת 1973 כשלה האמונה שהזמן פועל לטובת ישראל.

מחקר היסטורי אינו יכול להתמודד עם השאלה 'מה היה קורה אילו'. הוא יכול להציע את שחזור התהליך שהוביל למלחמה ולהציע תשובה לשאלה 'למה קרה'. את התשובה לשאלה 'אילו' שההיסטוריון מנוע מלתת – האם היה אפשר למנוע את המלחמה? – נתן קיסינג'ר כשאמר לאחר סיומה לראש ממשלת ישראל: 'אינני רוצה להאשים איש אבל בשנת 1973 היה אפשר למנוע את המלחמה'.¹¹⁵

115 מתי גולן, השיחות הסודיות של הנרי קיסינג'ר, שוקן, תל אביב 1976, עמ' 142. לידי גולן הגיעו רישומי השיחות שניהל קיסינג'ר בישראל בשבעת חודשי מסעות הדילוגים שלו.